

سچيل

هڪ نئين نظر

ل. ڪڪ:

ها سارام. پي. شرمما 'پيپي'

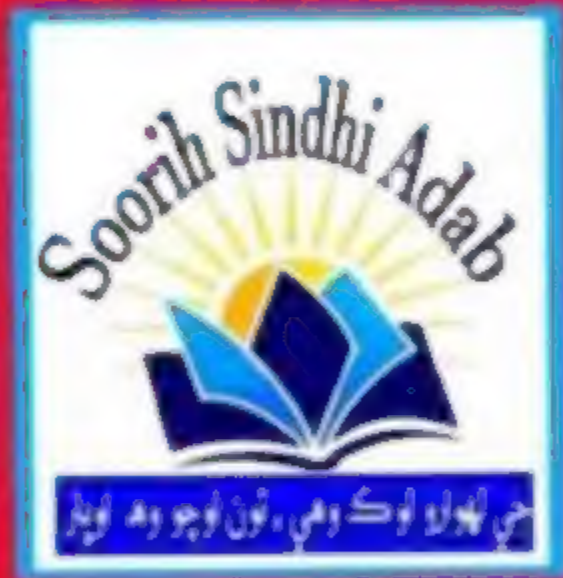
اسا رسول جي واري جو مقرر ڪر سلام
انجني ولسا اڙهه، ان سر لوائي چو ڪلام
آه، اڙان آرو، مهل مديني ۾ مدام
هائي حيدر ۾ چو لهن آي ان ملوان و سلام
اڙ اڪر ۾ شاهه، ۾ هومان علي ۾ حسين بساڪ
سان لهن آي سندس گوار، الله جو آهي اڪال.
"سچيل" ص-۴۳

Price: Rs. 3/35

قيمت: ۳-۳ روپيا

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

ڪرڻ لکرائي

هڪ سڌي شاعر:
سندس جهون ڪارڻ، ڪاڙو ڪلا ۽
ٽائراٽ جو چاڙو.

سچل

ليکڪ: هاسارام شوما ”پهڻا“

بحث هيٺ آندل:

الا الله، اثبات ڪر، شارڪ ڇڏي شڪ،
آڪي السالحق، مسلمانن مان ٿون!
— بيدل

سچل جو اصل نسل: (هٿ - سڦاء، پوشاڪ - مذهب)

ملڪي حالتون: (ماددائي دور، سماجڪ، سياسي ۽
مذهبي حالات جي مدنظر)

: (چنڊ چاڻ - اهميت ۽ بحالو)

وچنائون

: سندس دٻڻ ۽ ان جو آئينده تي اثر

درجو

: همعصر شاعرن سان ڀيٽ سندس

ڀيٽ

درجو ۽ اهميت

چنڊ چاڻ ۽ آخران راند

Copies 750

Price

(گجرات سرڪار جي مالي مدد سان ڇپايل)

SACHAL - a Sindhi Poet

(His Life, Works, Philosophy and Fscets)

Published with the financial Aid of the
Govt. of Gujarat

Author & Publisher:

Hassaram P. Sharma 'Piya'

Preface: **SHRI GANGARAM SAMRAT**

Date of publishing: March 1983

Price :] [Copies 750

Printed at the Gurdev Printing Press,
Kubernagar, Ahmedabad.

(All rights reserved by the author)

گجرات سرڪار جي آرٽڪ سھائتا سان ڇپايل

سچل - هڪ سنڌي شاعر

(سندس جيون، ڪارڻ ۽ ٽائراٽ جو جائزو)

ليکڪ ۽ پرڪاشڪ: هاسارام شرما "پيڙها"

بي ۳۳- وارثيا ڪالوني، ٻڙودا-1.

مهاڳ: شري گنگارام سمراٽ

مارچ ۱۹۸۳ ملهه: [ڪاپيون ۷۵۰]

(ليکڪ جا سڀ حق واسطا قائم)

مهاڳ! —

صوفي مت، جڏهن کي اسين صوفي مت چئون ٿا سو اصل ايران جي پيدائش آهي. جڏهن ايران جي پراچين مهان ڌرم اي اسلام مڙهجي ويا، تڏهن هنن پنهنجي پراچينتا کي اسلامي ٿلوار سان ٺهڪائڻ يا روح کي ڪا راحت بخڻڻ لاءِ جهڙي طرح اسلامي روايتن کي رڳڻ جي ڪوشش ڪئي ان جو نتيجو صوفي مت ٿيو. مت انڪري ٿو چوان جو اهو ٻيءَ طرح اسلام مذهب جو هڪ جزو آهي. جتي اسلام سڌي ٿلوار سان صفائي ڪندو آهي. اتي صوفي حڪمت سان صفائي ڪندو آهي. نتيجو ٻنهي جو ساڳيو نه نه پر گهڻو گهٽ وڌ ٿيندو آهي.

صدام جي وحشي حملن همدن کان پنهنجو ڌرم کسيو ڪرڻ پر ڪڪار ضرور. ڪانچ (ڪاچ) ئي آڻج ڏاڍي گهاٽ ٿيندي آهي. شريف اگر ڪٽڻ ئي — ايمان محسوس ڪندو جڏهن ڪ شرم شرم ئي نه سمجهندو.

ڪڇ عرصو همدو ان طرح وحشي وهندار سهڻ ڪالپور ڪڇ شڪستو آيل اڳو. ڌرم ڪرم ڪڪڻ اڳو. انسان پرمشائين کي منهن ڏئي يا ڌرم جو پالن ڪري؟

ان ۾ ڪڏهن ڪڏهن ڪمزوري اچڻ لازمي آهي.
پوءِ ڪنهن سان سمجهڻو ڪرڻو پوندو آهي.

اسلام جي وحشي حملن هندن کي شڪستو نه پر
ڏاڍو وڙياڪل ڪيو. ان وڙياڪل جا وقت ۾ اسلام
مذهب ڪڇ بدليل وٺس ۾ هندن جي سامهون آيو جو
هو صوفي مت. ڳالهه ساڳي هئي فقط لادار جي ڌار مڏي
ٿيل هئي. هندوءَ ان ۾ ڪڇ راحت مهسوس ڪئي ۽
اسلام فقط ان وقت جو صوفي روپ سنڌي هندن لاءِ
هڪ سهارو بڻيو. سچ نه جهڙي طرح سڪ. پشت پنجاب
کانپور فقط سنڌ ۾ ئي ڦهليل آهي ان ئي طرح اسلام
(صوفي وٺس ۾) به ڦهلي ۾ گهڻو فقط سنڌ ۾ ئي
ڦهليو آهي.

هندن کان اسلامي حملن ۾ ڌرم شاستر ڇڏائجي ويا.
ڪي پابندين سمجهو يا ٻيو ڪڇ. ان ڪري صوفي مت
اسلام جي طرفان ۽ هندو - مسلم اڻڪتا جو اڳواڻ
سڪ. مت ان ڪري سنڌ ۾ خاص ڦهليا، جو سنڌو جو
هندو ڏاڍو پرمشان هو. ان پرمشانيءَ ۾ صوفي مت
هندوءَ لاءِ ڪڇ سنڌوش هو. گهٽ ۾ گهٽ ٻولي
هڙائيءَ تي هو غالب بڻجي ويا. صوفي مت ڪهڙو به
هو، ان ۾ اندر - پنهنجا ڪڇ به هو، پر هندوءَ لاءِ راحت هو.
ان دور ۾ جيڪي به سنڌي مسلمان شاعر ٿيا جن
کي صوفي شاعر چيو ويندو آهي، اهي اول مسلمان

هئا ان بعد اهو ڪڇ. ان ڪري هنن جيڪي لکيو آهي سو فقط اسلام آهي. ان جو نه وڌايت سان واسطو آهي نه ئي انساني برادريءَ سان. البت انهن ٻنهي ڇهن جيڪو اثر اسلام تي ڪيو اهو ئي پوءِ صوفي طريقي سان عمل ۾ آيو. جيتوڻيڪ جيڪو صوفي مت آهي سو ڪيئن به ڇو ٿيو سو نه ڪروڙن مان هڪ کي به مشڪل ڄاڻ هوندي. ان ڄاڻ کان سواءِ ئي جيڪو صوفي مت قبول ڪيو ويو آهي اهو فقط اسلام جو هڪ مڏو روپ آهي. ڇو نه ڪوبه مسلمان سچو صوفي ٿي نٿو سگهي ۽ هندوءَ کي صوفي ٿيڻ جي ضرورت ڪانهي سواءِ ڪنهن گمراهه جي.

فقط ”هندو - مسلم ٻائي ٻائي“ چوڻ سان ”جهڙي - هندي ٻائي ٻائي“ وارو دٻوڪر نه هلي سگهندو. نه ئي عشق ۾ ڪي به پند: حقيقي ۽ مجازي ٿيندا آهن. عشق فقط هڪ چيز آهي. ان جي ڪا به معنيٰ يا دفعليءَ جي ڪڍو سواءِ مجازي. باقي عشق حقيقي ڪا چيز ئي ڪانه ٿيندي آهي.

مرد جو ڪنهن عورت يا ڪنهن ڳروءَ سان به ڪنهن عورت جو ڪنهن مرد سان عشق ٿي سگهي ٿو. مگر عشق جو رحيم ۽ رام سان واسطو ڪونهي. به اهو ئي هڪ دٻوڪو آهي جنهن جي پڪر ۾ هندو نه ڦاٿا ۽ جڳڙا مگر ڪي مسلمان به مرند ٿيا آهن - ان ڪري صوفي

عشق فقط مجازي عشق آهي. جنهن کي حقيقي عشق
 چيو وڃي ٿو ۽ جنهن جو ذڪر ڪيو وڃي ٿو اهو اسلام
 ناهي، نه ئي اهو اسلامي عقيدن سان ٺهڪندڙ آهي.
 هن ڪتاب ۾ ليکڪ جيڪي ڪجهه لکيو آهي سو
 فقط سچل جو اسلامي روپ ئي ڏيکارڻو آهي، جيئن ته
 رڳو انهن ۾ ڪونهي. باقي سچل کي ”باغي شاعر“ چون
 فقط عقل کي طلاق ڏيڻ برابر آهي. جيڪي پنهنجي
 ئي ذم ڪرم جي ڇاڻ ٿي رکن ٿا انهن کي انهن جي دامن-
 امان جي ڪهڙي پوڇو؟ هو فقط ورثي ۾ مليل ريت
 رٿيندا رهن ٿا ڇو ته انهن لکڻ سان ڪنهن جي سامهون سرخرو
 ٿي سگهيو. اها ايمانداري ڪانهي، پر جيڪي به هجي.
 سچل هڪ سٺو، سهڻو ۽ بردبار شاعر ضرور هو، هو
 پنهنجي مذهب اسلام جي رهاڪا جنهن ايمانداري ۽
 صفائيءَ سان ڪري ٿو انهن کي سمجهڻ ڪنهن لکڪ
 يا اديب جو ڪم نه آهي، نه ئي هن لکڪ جو.

باوجود ان جي هي لکڪ ڪجهه حد تائين پنهنجي
 مقصد ۾ سڦل ٿيو آهي ڇو ته هن جيڪي لکيو آهي
 ان سان هن پنهنجي ايمانداريءَ سان نٿو ٺاهي. ڪي
 ”شخص پرست“ هن کي ”فرقي پرست“ به چئي سگهن
 ٿا ڇو ته ”شخص پرستي“ اکين جو نور ڪسي وٺندي
 آهي ۽ ان ڪري ”شخص پرستي“ ۾ آتما جو آواز
 نه پر بازار جو آواز ٿيندو آهي. ٻي ڳالهه ته

هندو فرقي پرست نه ٿيندو آهي البت هو ”مت پرست“
 آهي ان ڪري ئي هندن ۾ مت بدلت ٿيندا آهن،
 فرقاً فقط مسلمانن ۾ ٿيندا آهن. اسلام جو آغاز به فرقن
 ۽ قبيالن جي مرڪب سان ٿيو آهي. ان ڪري فرقي
 پرست به فقط مسلمان ٿيندو آهي، بشرطڪ ان ڪي
 هرڀرو رڳو خراب معنيٰ ۾ نه ورتو وڃي نه!

ڪيئن به ليکڪ هڪ پراڻي بيماريءَ کي نئين ۽
 حقيقي ڀانئڻ سان ٽپاسڻ جي ڪوشش ڪئي آهي،
 ندان (حل) بذات سندس کان پري جي ڳالهه آهي، نه
 به ٽپاسڻ به ان ندان (علاج) جي اوزار آهي. سٺي
 ڪوشش آهي.

ڪٿي ڪٿي بولي سٺي ۽ زوردار آهي، البت
 حوالن جي ڪمي ۽ ڪمزوري آهي. باوجود ان جي
 سنڌي ٻالڪن ۽ سڄاڻن لاءِ هيءَ ڇند چاڻ، ڇڪتاڻ نه پر
 سٺي ڦاڻ جو ڪم ڏيندي ۽ چڱو ڏولڙ ڏيندي. هن کان
 اڳ شري مولڀلال بٽاڻي صاحب به هن وشه تي اندر
 اوڙيو هو پر هن ليکڪ پاڻ ڪوڙيو آهي، ان ڪري
 وڌيڪ اترائتي ڳالهه ٿيندي.

هڪ گنجائش جا ڪٿڪي ئي نه ليکڪ مـولـ حوالا
 (شعر) پورا نه ڏنا آهن. ليکڪ ائين آهي نه هر ڳالهه تي
 ان ليکڪ جنهن لاءِ لکيو وڃي ٿو تنهن جي ڪلام جو
 هڪ حوالو (شعر-بيت) اتي به ڏنو ٿو ڪهرجي.

جهڙي طرح سڌ جا ڀڳت، ڀڳت ۾ ڪنهن آکاڻي کي
 ڪٽي ڪري ڌري ڌري اِي ڀيٽ، ڏوهيڙو، ڪلام، ڪيٽ،
 ڀڄن لالا ڪندا ويندا هئا جنهن ڪري اها آکاڻي وڌيڪ
 رسولي لڳندي هئي. ساڳيو ڀليڪو ههڙن مثالن ۾ به
 اڀرائڻ گهرجي.

مثال طور هن کانپوءِ شاھ عبداللطيف ٽي لکڻ وقت
 ان جا ٻيٽ هڪ هڪ صفح ٽي چئي چئي ضرورت
 ٿئي ضرور ڏانڻ گهرجن. شاھ کان ڳالهائڻ گهرجي بسبت
 ليڪ ڪجي. اها ڳالهه پڙهندڙ کي وڌيڪ اڀل ڪندي
 ۽ وڌيڪ سڌ واري ٿيندي، جا ڳالهه هتي ڪٿي ٿي.

گنگارام سمراٽ

۸۳-۳-۶

سجھل جو ڳوٺ ۽ ان بابت مڃڻا

سنڌي ساهتيه جي وچين دور ۾ جيڪي مکيه ۽ برڪت شاعر ٿيا انهن ۾ سجھل جو نالو خاص طرح ورتو ويندو آهي.

سجھل، سنڌ ۾ جاري ڪيل تصوف يا صوفي مت جو پرست سڏجاءُ ڪر، پير پيارڪ، رهبر، گرو يا مرشد هئو. اهو ئي ڪارڻ هئو جو سجھل جي ڳوٺ ۽ نواس استان کي الڪوڏا * والڪر سڏيو ويندو هو. اسلامي عقيدتمندن ۽ راڳ - روپ جي شائن واسطي سندس استان خاص مرڪز بڻجي پيو هو.

ڳوٺ جو گجھه - سندس ڳوٺ اتر سنڌ جي رهاست شهر دور ميرس ۾، رائيپور ۽ گجھت رهاڻي اسٽيشن جي وچ ۾ رائيپور کان ٻن ميلن جي دوريءَ تي وسيل هئو. ماڻهو اوزدانهن اڪثر اُن يا بيل گاڏين ذريعي ويندا

* الڪوڏا، عربستان ۾ صوفين جو خيالي اُمرت استان آهي، جنهن لاءِ چيو ويندو آهي ته اتي ڀورن (عامل) صوفي ئي پهچي سگهي ٿو. ٻيا اوزدانهن ويندي ويندي واپس اتي پهچي ختم ٿي ويندا آهن. ڏسو (هندي) لکڪ آچاره، رجيش (صفحہ ۴۹).

۾ مٿا ٻيا آهن. ڪن ٻن واسطي ۾ انهن مان ڪنهن به
 رسنءَ، سڄن، بیدل يا اڻڪس) ڪناري ڪندي نه ڪئي
 آهي. سندن يا هندستان ۾ نه صوفين ڀارت کي عرب
 ۽ ايران بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جا سندن
 اڏاوتن ۽ عملي اعمالن مان ثابت آهي.

سچل جو اعلیٰ نسل - سچل جي جنم سمير بابت

ودوانن ۾ رواجي اختلاف آهن. پروفيسر شري ڪليماڻ
 آڏواڻي مشهور شاعر بیدل ۽ ڪن هاڻرڪن ودوانن جي
 ڪٽ مذهب سندس جنم ۱۷۳۹ع ۾ ڄاڻائي ٿو. ليڪن
 سنڌي ساهتیه جو شروعاتي ليکڪ سر ڳواسي چينمل پوسرام
 گدراجاڻي، سچل جو جنم ڪال ۱۷۵۷ع ڄاڻائي ٿو. * اڄ
 ڪالھ عام طرح سندس جنم ۱۷۳۹ع ۾ ٿيل مڃيو وڃي ٿو.
 سچل جي ديهانت بابت ڪوبه الڳ راءِ نه ٿي ملي.
 سڀ ئي اهو ڏکراءِ قبول ٿا ڪن ته سندس مرنهه ۹۰
 ورهين جي وڏي اوسا ۾ ۱۸۲۹ع ۾ ٿي هئي.

سچل، پنهنجو حضرت محمد جي وارث حضرت

عمر فاروق (اسلام جي ٻئين ڪاليفي) جي پٺاڻن مان
 ليکيو وڃي ٿو. هو وڏي ٿر سندس پُورو عرب عهد آورو
 سان گڏ سنڌ ۾ آيا هئا ۽ سندوڻي مهاراب ۽ راءِ رسهن
 جي موت بعد محمد - بن - قاسم جي نواس ڪارن

* سنڌي درسي ڪتاب درجو پنهنجو سنڌ سرڪار دوارا
 ڇپايل ۱۹۴۰ع ڌاري.

’سموهر‘ نالي شهر جا مالڪ ٻڌايو ته ان زرڪو
نالو هئو شهاب الدين. سندس بعد ان جي نالي سان
پڻ ٻيا جاگيرداري ماڻي ٿين. ان جو وڏو پٽ ڪو
ٿڌڪو ٻڌجي هيو ٿانهن هو ٿانهن ٿڪا اڃا به.

شروعات ۾ سندن ماڻهو ٿر جي وارياسي ڪيترن
مداباد نالي ڳوٺ ۾ وڃي ٿا ٿيڪا ٿيا. ڪجهه وقت
گذرڻ بعد سندن آڪهه جي هڪ وڏي ڪي شهر دور
رهاست جي حاڪم شهاب خان وقت نوڪري حاصل
ٿيڻ تي باقي ڀائي ٿاري ٿاري اتي اچي وسندا ويا.
خيرپور جي حاڪم احمد واروئي جي سهريل سواڻي
ڀڳتيءَ کان متاثر ٿي، کيس ڪنهن زمين جاگير جي روپ
۾ بخشش ڪئي. ٿڌڪن کان سڄو ڪنڊ اتي هميشه
واسطي ٿاڻو ڪري وسجي وارو.

سچل جي ڪنڊ بابت جان - سچل جي ٻڌا
شريءَ جي ٻاري ۾ پڻ ڀڄيو ويٺو آهي ته هو به هڪ
دروازو شهر هئو. ان ارضه جي هڪ عورت کان گهڻ
حاصل ڪيو هئو. جواني جي وقت ۾ پڻ به شهر جي
جاگيري ڪئي هئائين. پر ڪجهه وقت بعد پنهنجي اڻ
هٻڪل آڻي سنسار کان سنڀال ورتو هئائين. پٽي اوسا
۾ سڪل ۽ ڪنڊائين جهازن ۾ ويهي زرڪو اهاڻ ڪندو
هئو. ٿڌ ڪو اوسار، سڌي ٻاشا جي مشهور شاعر
شاهه عبداللطيف سان سندس پهرين ملاقات ان ئي

هند تي هئي ۽ سندس ٽي آرهه ۽ اُڀدش ڪارڻ هو
وري سڀني مان قرب سمجاري پئجي پيو. شاهه جي
هدايت موجب هو لوڪ جهون ۾ اڏيالهڪ سکيا جو
پرچار ڪارڻ ڪرڻ ۾ لڳي وڌو هئو.

هو خود سٺي فرقي جو ڪتر مسلمان هئو. سندس
صلاح الدين ۽ عبدال حق نالي ٻه پٽ هئا. شاعر سچل
جي ننڍي هوندي ئي سندس پتا جو دهانت ٿي
حڪم هئو. سچل جي ٻالن پوشا جي سموري جوابداري
سندس چاچي عبدال حق ٺاهي. مساهلي پرمهرا ۽
اسلامي روايت موجب سچل جي شادي به سندس مؤنت
(چاچي جائيءَ) سان ٿي. ان باب ۾ ٻڌايو ويندو آهي
ته سچل خود وراه ٿي نه پئي ڪرڻ چاهيو. مگر ڪاڪي
جي زور آڏو کيس لاچار ٿيڻو پيو هئو. قرب ٿي ان
سالن جي عرصي اندر سندس پٽيءَ جو دهانت به ٿي
وڌو. سندس مؤنت بعد ان بي شادي نه ڪئي.

عقيدت (فشما) - سچل، اوسي نموني جو فٽر
مجهو وڃي ٿو. ان قسم جي فٽرن تي ڪوئي زندهه
گرو ڪرڻ جو ٻڌڻ نه هوندو آهي. تنهن هوندي به
سچل پنهنجي چاچي کي پنهنجو گرو تسليم ڪيو هئو.
گڏوگڏ ايران جي مشهور شاعر عطار جو شعر ۽ فيلسوفي
پڻ سندس پسرپراڻا جو مکيه مرڪز هئي. سچل عقيدت
وچان عطار کي ”الله“ جي روپ ۾ ڏسندو هو.

سچل بابت آگاهي - * ميان دهن محمد لکي

ٿر - ٻئي دفعي ٻڌهن شاه عبدالطيف درازن ۾ آيو.
 ٿڌهن سچل پنجن سالن جو هئو. ٻالڪ کي ڏسي شاه
 ميان عبدالهق کي فرمايو ته ”جيڪا ڪڍي اسان ڇاڻو
 ئي ڇاڙهي آهي، ان جو پڪڙ هيءُ ٻالڪ کولي ٻڌو.“
 شاه اهو به چيو ته - ”هن ٻالڪ کي وڌيڪ تعليم جي
 ڪار ضرورت نه آهي!“ ان جو مطلب آهي ته شاه
 دوارا شروع ڪيل ڪار به کي سچل سنڀاليندو ۽ اوج ڏيندو.
 سڳيا تعليم - حاصل ٿيل ڇاڻ مطابق چيو وڃي ته
 نه سچل عربي ۽ فارسي پاشائن جو ڪافي سنو ڇاڻو هئو.
 کيس ڏهه تعليم نه گهربل حد تائين حاصل ٿي هئي.
 هو قرآن جو پندرت هجڻو وڃي ٿو. چيو وڃي ٿو ته
 کيس مڪمل قرآن بر زبان هوندو هئو. سنڌي ليکڪ
 علي قلي بيگ، جنهن سچل جي وڃيل اٺيڪ ڪنهن
 جي کوجنا ڪئي ۽ بعد ۾ آهي پستڪ جي روي ۾
 پڌر ٿيڻ ڪيون هئيون. اهو ”سچل جون ڪاهيون“ ڪتاب
 ۾ لکي ٿو. ① سچل کي ۱۴ ورهين جي ڏهاڙي ۾ لکي
 تعليم حاصل ٿي چڪي هئي. سندس ڪلام ۾ شاه
 آهي ته کيس عربي، فارسي ۽ سنڌي ٻنهي ۾ هئو.

* ”لطف ال لطيف“ (سنڌي) ”سچل“ صفحہ ۴، ليکڪ
 ڪلپنا آڏواڻي.

② سنڌي ”نثر نظر“ ۾ سچل هڪ ليکڪ جي آڌار تي.

ٺراڻو جو عالمو (عالم، عالم، عالم) وڌو ان هٿو. پاڻ لکيو
 جي ڪتابن جو گهرو مطالعو (الماس) ڪيو. هٿاڻين.
 * پروفيسر جينمل پرسرام بهال بابت لکي ٿو. ”سهل
 سرهسٿ لڌو ڳوڙ پارسيءَ ۾ گهر هٿو، پر عربيءَ جو به
 ڪو ڄاڻو هو. جيئن شاه جو رسالو عربي آئين ۽ حديثن
 سان مڙهيل آهي، تيئن خاص ڪري سرفي ٺراڻي ٽيهه
 آئين ۾ سهل حل ڪري ڇڏي آهي. هڪڙي هڪڙي
 ست ۾ اسلام جي عربي آيت يا حديث ايت ۾ مڙهيو
 ان جو راز کوليو ٿو آهي. ائين ايتن جي هن جي ساري
 ڪلام ۾ اولهي ڇاڻ ڪيل آهي. جيئن مان ظاهر آهي
 ته ميان دوفيءَ جي ڪي ٻيا به ماهر هو.

سهل جو سڀاڻو - سهل کي اڪالت پرهه (اڪيلائي
 ۾ گهاري ٻڌڻ) چيو ويندو آهي. هو اڪثر گهٽ ٻه اڪيڻو
 ٺڪري ويندو هٿو. پراڻن، سڌن سهاڻن مهڏائن ۾
 پوءِ پوءِ ٽئين ڦهليل ڪاٺين جهوڙن ۾ جهڳهڙائيندڙ
 ٻهڪن تي ٽهڪ، ٽهڪ، ٽارن جي اڪ پوت رالين
 چالوڪين رالين جي سڌرڻا ۽ ان طرح جي قدرتي
 ٽارن ۾ هو لڏي ٿي ويندو هٿو. کيس ڳوٺاڻن جي گفتگو
 ۽ سهڻي ٻه بهال وٺندڙ هئا. هو ڪافي وقت ٽارن
 ڳهندو رهندو هٿو. رات جو ڪافي ڏار بعد گهر واپس

* اچهر يا سنڌ جي سهل هڪ ڪتاب، سنڌي
 ”نثر نظام“ ٿاڻ.

مونڊو هئو. سندس سڀاءُ سول هئو. سندس ڀاسا ڀاڙ
 ڀني، مٺي ۽ من موڻيندڙ هئي. هو حساس دل وارو،
 جذباتي شخص هئو. هو سڳو پرست به نه هئو. اڪثر
 ڌڙي، ٽي وڻيندو هئو. ڪاٺ جي صندل ٽي سمهندو
 هئو. کاڌ خوراڪ ۾ اوائل ۾ مائستور هئو ليڪن اڳتي
 هلي پورو وڻندو بڻجي پڪو هئو. دال پالورن سان
 گڏ لسي سندس من بسند خوراڪ هئي. هو کاڌو به
 اڪيلائي ۾ وڻي ورائيندو هئو. گهٽ ڪائيندو هئو.
 رات جو به پوئين ڀاڱي نه ڪندو هئو. پاڻي ۽ پيئڻ
 واسطي ڪشتو هوندو هئس. ساراڻي ۽ جهڙو سار سڌائين
 وٺس موجود هوندو هئو. تماڪ کان پري هئو. سندس
 موجودگي ۾ ڪنهن ٻئي کي به چلم يا ڀڙي ۽ ڪا
 جي جراب نه هئي.

پوشاک - سندس پهرائو سادو مگر عظيم قسم جو
 هئو. سٺو رنگ جو پهرائو ۽ ڪهري گون پائيندو هئو.
 مٺي ٽي ساڻي رنگ جو ٽاج (ڪلاه) ٻي پهرائيندو هئو.
 ڪڏهن ٻاهر وڃڻ تي ٽاج جي درڌاري هٿن سان
 ڀڙ وڙهندو هئو جنهن کي خلافت جي دستور ۾
 وٺندو هئو. اها ڏس سندس مرشد (اڙي) پير عبدالهين
 دان مليل هئي. ان جو رنگ به ساڻو هوندو هئو. هو
 ٻاهر اڪرڻ تي سٺا پاڻي نڪرندو هئو ۽ ان جو رنگ
 نورو هوندو هئو. پهرن ۾ شاعري سڏي لاهڻي جي چٽي

پڻ ٻڌو هئو. سڄل جي ڏاڙهي باڪل اسلامي (رعب) صراڻي جي ۽ اسلامي اصولن وٽ جهڙي هئي. چون ٿا جو ٻڌو هئو. مٿي جا وار ڊگها هئس. اکيون هرڻ جي اکين وانگر چڱل هئس. ٿرڙ ڪليل ۽ ڪشاده هئس. هو اڪثر گم سم رهندو هئو. سندس ٽهڪ نه وري ٻڌو هئو.

عام مسلمانن وانگر هو منڍي ۽ وغيره جو استعمال نه ڪندو هئو. *

حسن دوست سپاءُ - سڄل جي حسن پرستي به ٿڌن آڱرين آڻڻ جهڙي حيثيت آهي. چون ٿا ته هڪ دفعي هو ڏاڍو بيمار ٿي پيو. ڪاٺي ٽڪي فرق نه پئي ڪري ٿڌن هڪ نوجوان دوشيزه طرائف ڪسي آندو وار. ان جي حسن جي جهلڪ ۽ رانجه جي آلاب ڪارڻ سڄل جلد نوبتو ٿي پيو.

استعمال واريون چمرون - سڄل جن چمرون جو استعمال ڪندو هئو انهن بابت علي قليع بيگ پنهنجي ڪتاب ”سڄل جون ڪافيون“ ۾ ڄاڻائي ٿو - ”سندس لٽ هڪ مٿير غلام شاد وٽ موجود آهي. تاج ۽ جتي ڪنهن عادتي ڪارڻ باد ۾ بجلي وٺاءُ سندس ٽوپي (سائي - دستار) ۽ مڇي جي هڏي مان ٺهيل پيراڻو

* سندس پوشاڪ مان پٿرو آهي ته ان ۾ نه ڪا هٿي سنڌيت جي پوءِ نه ڪو هنديت جو اثر (ليکڪ)

چون به اڻهتئون مڙهيون واپون. هڪ طرف ڪروڙ جو ڏنڊ
 ۽ ٻئي طرف شاهه عبداللطيف جي وڏن جو واپار ۽ سار
 پنج شاهه عنايت کي ٺهڙي ٺيڙ ۾ ڪاهيا ٿيا. شاهه
 جي وڏن لئي (سند جي ڪيتر ۽ راجڌاني) جي حاڪم
 نواب اعظم خان معرفت دهليءَ جي مغل بادشاهه فرخ سر
 جو حڪم نامو ميان نور محمد شاهه ڪلهوڙي جي اڏائي
 هيٺ عنايت شاهه کي حملو ڪرايو. شاهه عنايت جي
 طاقت به گهٽ ڪانه هئي. اراڻن مهنن ٽائين ڪوتوار
 مقابلو ٿيندو رهيو ۽ آخر ۾ پٿر جو سر ڪاٽي دهليءَ
 درٻار ڏانهن روانو ڪيو ويو. ان گهٽيا ٿيڻ ڪري ان
 سموري اراڻيءَ ۾ ڏپ ۽ خوف چالڻجي ويو. هندن
 جي حمايت نه ٿي بلڪ هندن جو آڌر ڪرڻ وارو نه
 هندن کي پيار سان ڪيڪارڻ وارو به ڪونهي نه رهيو.
نور محمد ڪلهوڙي جي صاحبي - ان ۽
 جلد ميان نور محمد ڪلهوڙي کي مغل بادشاهه فرخ
 سند جو حاڪم بڻايو ويو. ميان نور محمد شاهه
 عبداللطيف جا پاڻ ۾ نهايت گهرا لاپها هئا. چيو وڃي
 ٿو ته ميان نور محمد جي شادي به شاهه عبداللطيف جي
 مرعي موجب هڪ طوائف سان ٿي هئي. ان طوائف
 جو بادشاهه سان مرید - مرشد جو تعلق هئو ۽ اهو رشتو
 آکر ٽائين قائم رهندو آيو.

شاه حسن و روت - * ڊاڪٽر مريد علي ؛
 * ڊاڪٽر امير آر. مائيداسائي پنهنجن ڪتابن ۾ لکن
 ٿا ته هيان نور محمد اڳتي هلي شاهه کي مارائڻ جي
 به ڪوشش ڪئي هئي. ائين چوڻو ان جو ڪوئي
 ڪارڻ ڪنهن به نه ڄاڻايو آهي. انومان طور چئي
 سگهجي ٿو شاهه جو وڌندڙ اثر ۽ حڪومت جي تباهين
 ۾ دست اندازي يا گهرو ڳالهه ۾ دخل گيري ان جا ڪارڻ
 ٿي سگهن ٿا.

اها ته هڪ حقيقت آهي ته شاهه کي ٽن ڏينهن
 اباڻو ڪيتر ڇڏڻو پيو هئو. کيس پٽ ٽي وڃي پاڻ
 وسائڻو پيو هئو. وقت گذرندي شاهه ان کي اسٽان جي
 نالي پٺيان شاهه پٺائي سڏجڻ ۾ آيو. هو اتان ئي بلڙي
 ۽ لواريءَ ۾ زمارت واسطي ايندو رهندو هئو. شاهه
 جي اسٽان کي خاص اهميت آهي. انھاس پرست گهڻا
 آهي ته خوالي نادر شاهه - ۱۷۳۶ کان ۱۷۳۹ تائين سنڌ
 ۾ گهمندو رهيو هئو؟ ان شاهه جي گهڻي ساراهه ڪئي
 هئي. نادر شاهه جي عزت افزائي به ڪئي هئي. کيس
 پير ۽ وائي وانگر هڪ سروپا به عطا ڪئي هئي. نادر
 دوارا شاهه جو ان طرح ڪيل سڏمان رواجي گهڻا نه
 ٿي سگهيو. نادر هندو گهاٽڪ ڪنر مسلمان حاڪم هئو.

* سنڌي ساهتيه جو الھاس. ليکڪ ڊاڪٽر جيتائي.

* مظلوم سنڌ. ليکڪ مائيداسائي.

جيڪڏهن کيس شاهه عبداللطيف جو تعريف ۾ پوسهر
 اڪتا جو ڏيکاء ملي ها ته هو شاهه کي ڪڏهن به
 سروپ نه پهرائي ها. سندس لاءِ عزت ڏيکارڻ بدران
 سندس سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏي ها. سچل جي
 شاهه جو اثر هئو. شاهه موت وقت (۱۷۵۲ع) سچل جي
 عمر ٽيهن سال هئي. سچل جي ڄمڻ واري وقت کان
 اٺ ورهين جي عمر تائين (۱۷۴۸ع) نادرشاهه جو خوف
 ساري هندو سماج تي پالڻن رهيو. ان بعد مهان
 نورمحمد کي احمد شاهه دورانيءَ دورا سنڌ جو عيوضي
 حاڪم مقرر ڪيو ويو. ان جي موت تائين (۱۷۵۵ع)
 ڪو به وڏو خاص واقعو نه ٿيو. نورمحمد بعد سندس
 پٽ مرادڪان ۽ ان بعد عطرڪان حاڪم بڻيا. مگر اهي
 فقط ٻن سالن تائين حاڪم بڻيا رهيا. آخر ۾ ميان غلام
 شاهه ڪلهوڙي کي حاڪم بڻايو ويو.

هندو وروڌي پروانو - غلام شاهه جي - رابع
 جو ڪيترائي هئا. ان وقت ساري سنڌ ڀر ۾
 تبليغ جي دؤر متل هئي. ڪهڙن به طريقن سان هندن
 کي مسلمان بڻايو وڃي. * مزدور محمد هاشم نوريءَ
 (۱۷۶۱ کان ۱۷۹۰) کي غلام شاهه پاران هڪ پروانو ڏنو
 ويو هو ته ڪٿي به غير شرعي ڪو ڏسي ته ان خلاف
 قانوني قدم کڻي سگهي. ان دؤار ۾ غلام جو خوب پرچار

ڪيو ويو. کيس سوردي (ڪجرام) جي . چنڊ مهينن جي عهدي تي ڀڳت ۾ آڻي هڻي. لڏهن کان لڏي سندس دماغ ٽٽي ويا سان ڀڳتيون ڪرڻا لڳو هئو. سندس وقت ۾ عزارمن هندن کي اسلام ۾ آڻڻ جون ڪهڙيون مشهور آهن؟

اسلامهن جون پشاهي ڪارروايون - ان ئي وقت (۱۷۳۰ کان ۱۷۷۹) ۾ مخدوم عبدالرحيم ڀرهورڙيءَ جي باري ۾ ٻڌايو ويندو آهي ته پشاهي ۾ هاڻوڪو هڪ شيطان هلاوي هئو. ان جو مقصد ڪم ٿي هئو هندن جو گهٽ ڪرڻ ۽ ڪهڙن به آڏن ائين طرقي سان تسليم ڪري ڏيڻ پائڻ جو تعداد وڌائڻ. ان ۷۷۸ ع ۾ لاڙ ۾ رهندڙ هڪ هندو جوڳيءَ جي مٿ تي حملو ڪري ان کي هندو سنياسين جو قتل ڪيو هئو. پاڻ به ان ڪشمڪش ۾ وڃي دوزخ نشين ٿيو. هو ڏاڍي بادلي اسلام جو غازي يا شهيد ٿيڻ ۾ فخر وٺندو هئو. جهڙو سندس عالي آدرس هيو. ميان محمد صديق ميمڻ سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ اهڙي فتويٰ شخص کي متشرف صوفي درويش جي خطاب سان ٻڌايو آهي. پڇڙن بعد سنڌ ۾ ميرن (ٽالپرن) جي صاحبي شروع ٿي. انهن جي حڪومتي دور جو بيان سنڌي سڌي سهيتا ڪتاب ۾ اسان وٽ آهي * ”سنڌ ۾ دارمڪ آزادي نالي ماهر آهي. مذهب اسلام جي ڦهلاءَ لاءِ جيترو طاقت

جنهن تي مون مون کان وڌيڪ وڌيڪ گهرائين ۽ انهن جي
 نه ڪا به بيم پڙست ڪي لاهڻ نه ڏينداسون. پر مون
 مون خاطر ڏاڍي نه بيم پڙست ڪي نه ڏيندس ڏهن
 ماڻ ڪيائون. هو مون جي انصاف جي باري ۾ وڌيڪ
 اچو هڻن ٿو چوي ته. هنن مولڪي هڪ ٿرار بيم
 ڪئي. جنهن تي هڪ مصرع اڪريل هئي ته ”آهيان
 جوهر-دار رکجي. ايران ۾ جڙيل آهيان. ڏسڻ ۾
 آهيان هلاڪي. پر دشمن تي ڳري. پهلوان جي هٿان
 مون لڪ هڻڻ ڪي قتل ڪيو آهي.“ هن مان صاف
 ظاهر آهي ته فقط هڪ ٿرار تي لڪ هڻڻو قتل ڪيو
 هئا. ساڳيو ئي شخص لڪي ٿر ته ارڙهين صديءَ جي
 شروعات ۾ هڻڻ جو تعداد مسلمانن کان ڏهون ٿو هون.
 پر طهر جي ڇريءَ هائيدون مڃاڻو آهي.

جو جو هن وقت پئي هڪ جهترا آهن. هنن اڃا
 ڳالهه. هڪ انگريز ليکڪ هڻائين جي لڪڻ جي آڌار تي
 ڪئي آهي. زوريءَ طهر جي باري ۾ اچو هڻن ٿو
 لڪي ته ”هن اسلام جي ڦهلائڻ ۾ جهڙو دور زير آهي
 اهڙو ئي ڌرم ۾ نه آهي. بلڪ بيم پڙست ڪي ٻارون
 پٽ لاه مسلمانن کي هر طرح سان جهڙو ۽ اڳاڙو ٿو
 وڃي. ڪم لاه ٻه ماڻ جي پوڄا کي آزاد ڪي ڪانهي.
 دهل جو آواز ڪڍ ورائي پڌو آهي. سو به خاص مرڪل
 وائي. حيدرآباد ۾ ڪي مورچن بنا مندر آهن. پر راج ۾

ميرن جي ٻارا ٻيا سندس وزير معرفت آزاديل کي آزاد
ڪرائي سگهيس.

ميرن جي صاحبيءَ واري وقت ۾ هندن کي ٿيندڙ
سڀ باهت ٻيو هڪ انگريز روبرو آيو. ائين لکي ٿو ته
ڪڙي به هندو الله مار جو ٿيندو ڪونه ڇڏي سگهندو
هو. ڇاڪاڻ ته ائين ئي سمجهيو ويندو هو ته هن خدا
جو نالو ڳڙو آهي. ڪنهن به هندوءَ کي مسلمانن جي
ڏيندي ڪتابن کي هٿ لائڻ جي موڪل ڪانه هئي.
جي ڪڏهن به مسلمان قسم کڻي ڇوڻ ته هنن ڪنهن
هندوءَ کي جمعي ڏينهن ڪڙڻ جي واڙهه وقت اتي
پينل ڏنو ته کيس ٻڪرم جهلي ويندا هئا ۽ وڃي
مسلمان ڪندا هئس. هو وڌيڪ لکي ٿو ته بعضي ڪنهن
ڏوهه ۾ هندوءَ کي اها سزا ملندي هئي ته کيس صور
ڪرائي مسلمان ڪيو ويندو هئو. مسلمان ڪرڻ لاءِ
اول هندوءَ کي مسجد ۾ وٺي ويندا هئا. جتي نماز
پڙهائڻ کان پوءِ کائڻس تي دفع ڪندو پڙهائڻ ويندو هئو.
جيڪڏهن هو لکڙو پڙهي ويندو هئو ته ان کي هڪ قسم
جو رشمو ڪري ليکيندا هئا جو هڪ غير مسلمان ڪم
پڙهي وٺو. پوءِ سندس نالو بدلايو ويندو هئو ۽ پڇاڙيءَ
۾ مھٽل ڪئي ويندي هئي. پاڻ لکي ٿو ته هن مقدس
مذهب اختيار ڪيو هئو. انگريزي ليکڪ چون ٿا ته
هندن کي رسول ڇوڻ جو به حق ڪونه هئو، ڇاڪاڻ

۾ مسلمانن جي نبيءَ کي رسول ماري ٿا سڏين.
 عڪبر شاهه اها رسول پدران اول لکما هئا يا نه هئا
 هئا. پر توڙي به هو اکر ڪم آڻيندا هئا؟ ڇا ڪم آڻيندا
 لکي ٿو ته ميرت جي ڳالهه آهي جو اهڙين سختين
 هوندي به هندو هن راج ۾ رهندا آهن ٿا. مون جي
 نه اهو ئي سبب ٿو سمجه. پر اچي ٿو جيئن وڻ ٻوٽو
 پنهنجي زمين کي ڇهڻيا پيا هوندا آهن ٿين ماڻهه
 به سواوڪ طرح پنهنجو وطن ٿيا ڇڏين.

ڊاڪٽر برنس مسلمانن جي فرائديءَ جو اجهو هيئن
 ڪيو آهي ”هندن کي گهوڙي سواري جي منع هئي
 ۽ جن ٿورن ئي مڇرن نوازش ڪري اجازت ڏني هئي
 سي سرڪاري نوڪر هئا. جن کي گهوڙي ٽي هيو
 وجهي سواري ڪرڻ ڏنو ويو هو. پر واٽ تي ڪو
 مسلمان گڏو هون ته لهي پوندا هئا.“ پوشاڪ جي ڀري
 ۾ لکي ٿو ”ٻيو ته ڇڏيو پر هندن کي زوريءَ مسلمانن کي
 پوشاڪ پائڻي ٿي پيئي ۽ ڏاڙهي به رکائي ٿي آهي.“

وحشت جو ڦنگو ناچ - سچل جي زندگيءَ ۾
 مڇرن جي خدمت ۾ دماران ڪڍو مل ٿو وڃي مڇرن
 جو واقعو به هڪ اڻاويرندڙ ۽ ليکڪن ۽ انڊيا پوسٽ
 ۽ سينيٽر الهاسٽ ڳهندا آهن. ڇهين جي سوشل سبب
 محمد شاهه دوراني وٽان ميان نور محمد ڪلهوڙي کي
 سنڌ جي حڪومت (سرڪرڊي) جي سند ملي سگهي

ٺاڻين قائم رهندي آئي. جڏهن پنجاب جي راجا رنجيت سنگھ ۽ ڪي جي مهاراڻا سنڌ جي هنڌن جو طرف ڏي ڪجهه اڪ ڪري ڪٿي ٿڌهن شهرن ڏي وڃان پنهنجي وهندڙ ۾ ڪجهه ڦيرو آندو ۽ هنڌن ڏرا سامه ڇو ساهه کنيو.

ان وقت انگريزن جي خوف سبب پڻ هنڌن ڏي وشواس ۾ وٺڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. ميرن جي لاپ واسطي سڄل پڻ هنڌن جي دلچسپي ڪرڻ شروع ڪئي. اها ڳالهه سندس ٻوڙين ڪلام مان ظاهر آهي. جنهن جو ذڪر اڳتي هلي ڪيو ويو آهي.

هنڌن ۾ سجاڳي ۽ چيٽا - مهاراجا رنجيت سنگھ جي صلاح تي سنڌ جي منن، مڙهين ۽ مددرن ۾ شري گربت صاحب جي - گڏوگڏ اسٽاڻا ڪئي وئي ۽ ڪيترن ڪنبن مان هڪ جوان سکر پڻ ٿيو. جنهن ڪري مددرن مڙهين ۾ اچڻ - ڪيترن ڪرڻ جي سهوليت پيدا ٿي سگهي. هندو سماج ڪنهن طرح آپاسا - آزاد آزاديءَ سان ڪري سگهي. انهن ڪرڻ تي هنڌن ۾ سماجڪ ۽ ڌارمڪ چيٽا جي ڇاڙهيءَ سان گڏوگڏ ساموھڪ جهڙن جهڙن جو پڻ موصول پيدا ٿيو.

ساڌ ٻيلي جي اسٽاڻا - انهن ئي ڏينهن ۾ جڏهن سڄل ۽ نام نهاد صوفين جون اسلامي پرچارڪ جماعتون هنڌن لاءِ آزار جو باعث بڻجي رهنديون

نہ ۽ لڏھن لڏھال جي جهڙي ست پارس ساهي ملڪن جي
 مهراج سنڌو نديءَ جي لڪي وڃي اهل ندي ۽ ٻي تي
 انهي دمارو دمارو ۽ ڌرم جي ڌوڻي ڏکائي، آشا ۽
 امرتا، وشواس ۽ ولڙتا جي جوت جڳائي. لڏھن کان
 وري هون لڏھن لڳا. سوڌا ۽ سواها جا وڏا منتر گونجڻ
 لڳا. سنڌو، ها! وساريل سنڌو وري گنگا ۽ گوداوريءَ جهڙي
 پوتر ۽ پست پاڻي بڻي. سکر سنڌ جي هر دوار، ساڌ پيلو
 هنڌن جي جاڳرتا ۽ پراڻا جو مرڪزي اسٽار بڻجي
 پيو. هندو هيٺ پوري طرح کائي ۽ ريت پوڄا - پرلشنا
 ۽ ٻين آڙاڻا ڪرڻ لڳا. سنڌ جي اهيڪ اسٽارن تي
 ٻيا به هندو گهائي - ڏهائي، مهند - مهاڻائون، نرپٽا ۽
 لڏھن سان گوبند جو گڻ کان ڪرڻ لڳا.

ٽن ڏينهن مھرن جي حڪومت ٽن حصن ۾ ورهائي
 وئي. جن جا مرڪز هئا ميرپور - خيرپور ۽ حيدرآباد.
 انهن ۾ ڪراچي، دادو، نوابشاه، حيدرآباد، خيرپور ۽
 سکر ضلع اڇي ٿي ويا. انداري، بلڙي، ڳرهوڙ، ٺٽو،
 جهوڪ، ڍراڻ، ڪنڊڙي، مٽياري، هالا، روھڙي ۽ ٻي
 صوفي اسلامي برعار جا مک اڏا هئا.

سچل جو اسلامي ڦهلاؤ - ڪاريم - شاه کانپور
 سنڌ ۾ سچل جو اٺارو وڏي ۾ وڏو اسلامي پرچارو جو
 اڏو هئو. جو پوري سنڌ جي رهبري ڪري رهيو هئو.
 کيس حڪومت جي پوري پٺڀرائي حاصل هئي. هڪ

طرف انوار وارا ايمان جي ٻي ٻي ٻي ٻي طرف
 صرف جي موهيندڙ مدرسه ارا هندن جي سندسڪارن
 جي پرشت ڪرڻ جو ڪم ٺاهڻ وڌي ٿي ٿي ٿي ٿي
 هئو. ان طرح هندن کي ٻي ٻي ٻي ٻي ٻي
 آئسٽ واسطي سازشون سٽيون ۽ اڻڪاڻن سٽيون ٻڌي
 وٺڻ. ان جي ٿاڻه خود ميان محمد صديق جوڻيجو -
 سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ ڄاڻي لوڪي ڪٿي آهي :-
 انڪه اهڙا مثال ٻڌ ڏنا آهن. جن جي ڪارڻ ڪن ڪن
 سٽيٽ خود بخود اکيون آڏو اچي ٻڌي ٿي.

سڄل جون رچنائون ۽ انهن جي اهميت -

* سڄل جي اڄ ٽئين هٿ آيل ۽ ڇپيل نظم ٿي -
 ٺاڻي ڪندي ڇڻي سگهجي ٿو ته سنڌي ٻاشا ۾ هن
 صاحب ڪو خاص گهڻو نظم نه رچيو آهي. (۱) -
 اردو، پنجابي ۽ سرائڪي ۽ ٻي شعر جي رچنا ڪئي آهي.
 ميان محمد صديق ميهڙ طرفان سندس ڪتاب ۾ ٽن
 سڄل جي فارسي ۽ ٻي رچيل ڪتابن جي لسٽ هن طرح
 آهي. (۱) دهوان آشڪارا (۲) دارنامہ (۳) رڳو ٻاشا (۴)
 گذارنامہ (۵) ٿارنامہ.

سنڌي ٻاشا ۾ سندس ڪتاب ٿي سگهون. سڳوري

* ٽن سنڌي فارسي، ٻي رچيو ۽ ٻي رچيو ۱۹۴۰ع ڌاري

سنڌ سرڪار جو ڇپيل.

● سنڌ جي ادبي تاريخ، صفحو ۱۸۷.

”رسالو“ نالي موجود آهي - جنهن کي بن حسن ۾ ورهايو ويو آهي.

(۱) رسالو سچل فقير جلد پهرئون.

(سنڌي ڪافيون ۽ غزل)

(۲) رسالو سچل فقير جلد ٻيون.

(سنڌي ۽ پنجابي ڏوهيڙا).

جلد پهرئين ۾ سنڌي، سرائڪي، پنجابي ٻوليءَ جون ڪافيون، غزل، جهولڻا ۽ زبختا آهن جن جو ڪل انداز (۱۳۴۰) هڪ هزار ٽي سؤ چاليهه آهي. جلد ٻئي ۾ ڏهه سؤ حرفتون - (پنجابي ۽ سرائڪي ٻوليءَ ۾) (۱۹۵) پنجابي ڏوهيڙا مرخ نامو، جنهن ۾ (۱۲۵) کن سنڌي ڏوهيڙا آهن، وحدت نامو، جنهن ۾ (۱۸۰) مهرڪن وارو اڪو سنڌي ڏوهيڙو، سسئيءَ جا بيت، جنهن ۾ اڍائي سؤ کن سنڌي ڏوهيڙا آهن. مارئيءَ جا بيت، ٻوٽا ۽ سؤ کن سنڌي ڏوهيڙا، مومل جا بيت، ۲۵ کن سنڌي ڏوهيڙا، پوري ۽ ڄام تماچيءَ جا مڍو سؤ کن ڏوهيڙا، روجه بابت سترهن سنڌي ڏوهيڙا، ڀورب جا بيت ۲۸ ڏوهيڙا، وحدت جا بيت ۲۲ ڏوهيڙا، ڀورب جا بيت ۲۸ ڏوهيڙا، وحدت جا بيت ۲۳ ڏوهيڙا، عقيقت بابت ۲۵ ۲۵ کن ڏوهيڙا جهولڻا، سسئيءَ ۽ پنهنجن بابت اهڙي طرح ٻئي جلد ۾ ۳۰ حرفتون سميت ڪل يارنهن سؤ کن (۱۱۰۰) ڏوهيڙا اٿس. وغيره.

مٿيون رسالو هندستان ۾ موجود ڪونه آهي. سڄل جو هڪ رسالو ٻڌوڏا ۾ ڇپايو ويو آهي. ان ۾ ۱۰۰ غزل ۽ ۱۸۴ دوهائون آھن. ٻڌوڏا واري هن رسالو ۾ آمل ڇپائڻ ۾ سڄل جو نالو پڻ ڄاڻايل آهي. ان ڪري اهو سمورو نظريو وڌيڪ چڱي سگهجي ٿو.

سڄل جي فلاسافي ۽ نظريو - سڄل جي فيلسوفيءَ بابت ميان محمد صديق ميمڻ لکي ٿو -
 * ”شاھ ٻٽائي صاحب ۽ سڄل سائين جي ڪلامن جو مضمون ساڳيو ئي آھي انھن ٻنھي روح ۽ رب جو تعارف ۽ سچو عشق يا حقيقي عشق. مگر شاھ صاحب جيڪي روحاني حقيقتون ٻڌي ۽ ٻڌڻ سان بيان ڪيون آهن، سي سڄل سائين بي ٽڙ ڪٽي ڪليون ڪلامون چئي ٿيون آهن. شاھ صاحب جو ڪلام درد، سوز ۽ امانت آهي ۽ سان ٻڌل آهي پر سڄل سرمست جو ڪلام درد ۽ سوز ۽ جرات (جوش) سان اُمتار آهي.“ ميان ميمڻ صاحب لکي ٿو - ”شاھ صاحب پنھنجي ڪلام ۾ جيتوڻيڪ طرايع ۽ حقيقتن جو درجو شريعت کان مٿي ٻڌايو آهي، ته اهو شريعت جو ادب ٿوري ٿاڻن رکندو آهي ۽ جيتوڻيڪ مٿي اٿس ته خدا تعاليٰ جي راضي ۽ وصال حاصل ڪرڻ جو وسيلو طرايع (روحاني عمل) ئي آهي

* سنڌ جي ادبي تاريخ، صفحہ ۱۸۸.

۱. نه. سماجي عمل يعني روزن، نماز، اي سهڻو ڪم
سڏبو اٿس.

۲. ۱. ساري سڳو سچو، شريعت سندو سوهڻي،
طريقان لکڻو وهي، حقيقت جو حال،
معرفت مرڪ، اصل عاشقن جو،

۲. ۱. - روزا، نمازون، ايءُ پڻ چڱو ڪم،

اوڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسڻي ڀرين ڪي،
مگر سچل سرمست ”دٻن ۽ ٻي دٻي“ ’ڪفر‘ ۽
’اسلام‘ جي وچ واري ڀردائي عشق حقيقي جي آتش
سان جلائي لٽا ڪري ڇڏي ٿو. چوي ٿو:

هتي ڪفر نه ڪو اسلام، آهي سڀني کي سلام
هادي سائينءَ پاڻ سچل کي، عشق ڪو انعام
آلما ۽ ڀرمالما کي ڳوڙهو ڇڏو وٺو آهي. شام -
همد اوست ڇڏو وٺو آهي. مگر لرم ۽ ڳجهن لفظن ۾
اها ئي ڳالھ سچل پٺڙي هٿ چوي ٿو -

”يال نه ايءُ ڪنهن ڀل، ٿون ٿان آدم آئين!“

سچل اصوف جي ان سڌاڻت جو رنگي طرح ورتن
ڏنو آهي. سندس جوت آهي نه سڀ ڪنهن ان (مرد)
کان آهي. ۽ سڀ ڪنهن اهو آهي.

”وعدت، ڪترت هيڪڙي، ٻيٽن منهن ڦير ٿون دورا ٿون.“

يعني، اٽڪتا ۽ اٽڪتا - ٻاڏل ۽ ٻوڏن وانگر آهي.

سچل ڦير ٻيا به آهي صوفيا نه سڀ مسئلا پنهنجي ڪلام

۾ اڃان ڪها آهن، جي قديم خداه جلد صوبي جدا جدا
رنگ ۾ ظاهر ڪري ويا آهن.

ڪافيون - سچل فقير عالم - موسيقي ۽ سنگيت
وڌيا جي سرن، راڳن ۽ راڳن جي نظر تي ڪافي جا
ڪيترائي نمونا ٺاهيا آهن. اهو ڪو وري سر، راڳ ۽
راڳي هوندي جنهن ۾ سچل فقير هر قسم جون ڪافيون
نه ٺاهيون آهن. وڏي خبري اها آهي جو ڪنهن به
ڪافيءَ کي دل جي مرضيءَ موجب ڪهڙي به سر يا
راڳي ۾ ڳائي سگهجي ٿو. هن وقت تائين ڪيترائي قدر
سنڌي ڪلامن جي تحقيقات ٿي سگهي آهي، تنهن
موجب چئي سگهجي ٿو ته سنڌ ۾ اڄ ڪلهه جيڪي
ڪافين جا نمونا ٺاهڻ ۽ ڳائڻ ۾ اچن پيا، تن جو بانيڪار
سچل سرمست ئي هو ڇاڪاڻ جو ان کان اڳ ڪنهن به
شاعر بهتر نمونن ۽ بهتر انداز ۾ ڪافيون نه ٺاهيون آهن.
غزل - ميان ميمڻ اڳتي غزل جو ذڪر ڪندي
لکي ٿو - ”سچل فقير جي رسالي جلد پهرئين ۾ غزل
(موزون ڪلام) جو انداز بلڪل گهڻو آهي. جيڪي
سنڌي غزل آهن. تن کي رسالي ۾ ڪافي ڪري لکيو
اٿس ۽ جيڪي اردو يا پنجابي ٻولي ۾ غزل آهن تن
کي ويختو نالو ڏنو اٿس“...

ٻولي - صديق صاحب سچل جي ٻوليءَ بابت اچھو
هيئن ٿو بيان ڪري - ”سچل سائين پنهنجي ڪلام ۾

سنڌي ٻولي اها ڪم آڏي آهي، ڇا سنڌ جي سري
يعني اترئين ڀاڱي ۾ ڪم ايندي آهي. شاد ڀٽائي صاحب
چي ڪلام واري سنڌي سنڌ جي ڪهڙي به ڀاڱي جو
ماڻهو پڙهندو ته ان کي اها پنهنجي ديس جي روايتي
ٻولي پيئي نظر ايندي، مگر سچل سائين جي ڪلام
واري سنڌي ٻولي ۾ لهوي ورجسون سنڌ جي عام
ٻوليءَ کان ٻي طرح ڏسڻ ۾ ايندڙون، جيئن اترادي
ٻولي جو دستور آهي. لهوي خاطر به ٽي مثال ڏجن ٿا.

۱- اوهان ٻاجهون دلبر سائين آهين آڏاسي اسي

۲- ڪائين ٻڌڙو پير تير، ڪائين ٻولي ٻار.

۳- اڄ هون ريءَ هت هاڻ ٻيا ڪر لهن مون ساران.

مروج گراهه جي قانون موجب جڏهن زمان حال ۽
مضارع واري فعل جو فاعل ضمير متڪلم هوندو آهي
تڏهن ”آءُ“ يا ”مان“ لفظ ڪم ايندو آهي. مگر اتي
”مون“ ڪم آڻيندا آهن. سچل فٽير پنهنجي ڪلام ۾
”آءُ“ ۽ ”مان“ ڪم آڏو آهي. جيئن: - پنهنجي طالب
آهيان، مون تان مڃاڻي. تنهن کانسواءِ صرف ٻي
طرف مڪان ڇا لفظ به اترادي ورجس موجب ڪم
آندا اٿس.

* پروفيسر جهومل ڀاونائي سچل جي ڪاوه. ڪلا

(علم عروض) باب ٻيو ٿر -

* علم عروض - صفحو ۱۲۲. ليکڪ: پروفيسر ڀاونائي.

۱- سچل جي ڪلام ۾ گهڻن ئي ٻنن ٽي ٻڌل غزل آهن.

۲- منجهس، گهڻن ئي ٻنن ٽي ٻڌل ڪافيون آهن.
۳- سندس ڪافين جي بناوت ٽن جي انداز ۽ قافيه جي مدنظر تي گهڻن ئي روپن ۾ آهي.
۴- سندس ڪلام سنڌي ۽ ڪان سواءِ ٻين ٻولين ۾ به آهي.

۵- سنڌي ڪانسواءِ ٻين هندستاني ٻولين ۾ به چيل سندس ڪلام کي گڏ رڻڻو ڪونهل آهي.

۶- سچل جا ڏوههڙا گهڻي ڀاڱي چند وچائي ۾ ٻڌل آهن. منجهن ڪي هونون بيت به ٻه ٽي آهن به.
سو خاطريءَ سان چئي نٿو سگهجي.

۷- علم عروض ۾ سچل اڪل پوئتي هو. سندس ٻهر سٺن سان ڀرندو آهي.

* شري گوبند مالهي چوي ٿو - ”منجهي ناز ۾ درويشي جامو پهريندي ۽ مذهبي ڀلڪه جي دريءَ ۾ رهندي به سچل سنڌي جو پهرائون ٻاغي شاعر آهي... سچل ملا ۾ قاضي کي سر جو جواب پڙسان ڏنو آهي.“
* شري انر چوي ٿو - ”صوفي شاعرن کان ٻاغي ۾ ٻاغي شاعر سچل منهن -“ جاڏي راءِ رسول جي،

* ”شاهه سچل سامي“ صفحو ۱۰۰

* ”شاهه سچل سامي“ صفحو ۸۴

ٿاڏي ڀاڻان نه ”پير“ جهڙا بت ٿورڙا بت ڇڏيا ۽ جن مان
مولودان کي سندس دشمن ڪري ڇڏيو. تنهن خدا ۽
مذهب جي وڏائيءَ ۾ هيٺيان امتن جهڙا ڪاٺي بت
ڇڏيا. جنهن مان سندن هجڙوي ظاهر آهي :-

— ها رسول الله جي روزي جو مقرر ڪر سلام
سو ڪندو واهر وطن جي، هي سندس آهي انجام
الهي پهر اندر ۾ ڪر مار کي ويهي داد ميان،
پنجهڙي وقت نماز پڙهه. ٽن سر ٿاڏي ڇو ڪلام
آه. اڙمان جو آسرو، مهرل مدني ۾ مدام
حامي حشر ۾ ٿيندو ڇو تنهن ئي ٽن ملوات وسلام
ابو بڪر ۽ شاه عمر، عثمان علي ۽ حسين پاڪ
سان ڀتين تي سندس گوار الله جو آهي اڪلام.
شري ائم صاحب صاف صاف لکي ٿو. ”سچل جهڙي
باغي شاعر کي ۽ الله ۽ مذهب جي اوت وڙهي پيئي.“
سچل کي ڀڏائيندي شري لهرت بسنت لکي ٿو.
”* - سچل ڪنهن جي حڪم وهڻو نه هو هو ڪنهن
۽ مذهبي يا سياسي نظام جو مطيع نه هو.“ - ايتري هلي
ساڳئي صفحي تي هو صاحب لکي ٿو.

”سچل اهڙو هجڙو، ڪم عقل ۽ ڪمزور شخص نه
هو. هو پنهنجي ضمير کي طلاق ڏئي ٻين جي بت نه
وٺندو هو.“ وڌيڪ لکيو وڃي ٿو آهي. ”سچل حق پرست

.. آزاد خیال ۽ بي ڊڊو شخص وڃي. وجهندي به ڪو به
 ٻيو اهڙو آهي. ”پروفيسر ڪاٺياڙي آڏواڻي پنهنجي ڪتاب
 ”سچل“ ۾ صفحي ۱۷ تي لکي ٿو.

”سچل جو مذهب ”الاهي عشق“ هو. جنهن ۾
 سڀ مذهبي اختلاف گم ٿيو وڃن. هر صاحب شريعت
 جي پابندين کان مٿي هو.“

* ڊاڪٽر مرليڊر جيتائي پنهنجي ڪتاب ۾ سچل بابت
 اچو هين ٿو لکي. ”هن شاه لطيف جي پيٽ ۾
 عربي پارسي لفظن جو وڏو استعمال ڪيو آهي.....
 مذهبي پابندين خلاف بغاوت ۽ عشق واري حق تي
 شناس ڪرائڻ آهي. سچل جي ڪلام جا مک سر آهن.“
 چنڊ چاٽ - مٿي ڏنل سنڌي ساهتيه جي مشهور

ادبن جي لکڻين ۾ ڪا به هڪ جهڙائي نه آهي. سچل
 جي هر ويچارن کي هر سچل پنهنجي ليکي جائز ۽
 جائز جي ڪوشش ڪئي آهي. جيڪڏهن منجهن ڪو
 سمجھتا آهي ته اها آهي مٿي ”عشق“ جي ٿارڪ وڃي
 ڪنهن به نه ڪيو آهي. ڪنهن به ڪو الڳ رايو نه.
 ڏنو آهي. سچل جي ڪلام کي ساهتيه ڏسڻي کان
 نه ڏسي شردا يا سياسي پارٽي سان ڏنو ويو آهي. هٿس
 وڙو ئي شردا جا قول ٻارها ويا آهن. سچل جي
 شخصيت کي اڳ ئي تسليم ڪيو ويو آهي، شعر تي

* سنڌي ساهتيه جو اڀياس (دهرناگري) صفحو ۸۷-۸۶.

نٿار ٿاڻي پوءِ جڳي وٺي آهي. ۽ سو به ڪنهن درويش
 جي وڏائي وڌائڻ يا شخصيت کي ڇمڪائڻ جي ارادي
 يا مراد سان. شرڙالو ڀڳتن يا صوفي مرشدن جي لکپتن
 مان ئي صاف ظاهر آهي ته سڄل شاعر هئو. صوفي به
 هئو. مگر سندس تصوف، اسلام کي ڇڏي ڪجهه به نه
 هئو. اسلام، تصوف جي نالي پر هئو يا تصوف نالو
 اسلام جي پورائي ڪندڙ هر معنيٰ لفظ هو. سڄل ذات
 خود اول اسلامي هو. مسلمان هو يا نه اها ئي ڳالهه
 آهي. مگر ڪتاب قرآن جو پيروڪار ۽ قرآن جي بنياد
 تي ٺهيل مذهب جو ڪٿر حمايتي هو. سندس پوشاڪ،
 نولي ۽ رهڻي ڪرڻي به ڪٿر مسلمان جهڙي هئي.
 اسان کي اها ڳالهه ياد رکڻ گهرجي ته هو وديان هئو.
 عربي - پارسي ٻولين جو ماهر هئو. قرآن (حافظ) هئو.
 ايران جي شاعرن طرف سندس دل جو ڀڳاءُ هئو. مڪي
 ۽ مديني ۾ سندس ڇهڪاءُ هئو. ٻيرون به ڏهههرون ۽ حضرت
 ۾ سندس صديق هئو. اسلام جو خود به خليفو هئو. ۽
 مختلف چيني مليل دستار ڏاڍي ادب سان استعمال
 ڪندو هئو. ڪن چنڊ اشعارن به ليکن يا وعدن جي
 آڌار تي ڪنهن جي به اعليت جي ڪت نه ڪري سگهجي
 آهي. تصوف جي تاريخ ٻڌائي ٿي ته صوفين، شيعن،
 سنيهن (مسلمانن) جو سنگهرش آدي آهي. ۽ اهو
 سنگهرش ايترو خطرناڪ هئو جو هڪ دفعي صوفين جو

ٺاڻو نشان مٿاڻي جي ڪوشش ڪئي وئي هئي. ايران
 جي صفوي خاندان جي حاڪمن جو اهو الھاس آھي.
 پٿرو آھي تہ اھو سنگپورس پيغمبرن، ائمن ۽ رسالن جي
 تسليمات جي سوال تي ھئو. سچل ودرود ڪيو. اھ.
 ڪا ھن نئين ڳالھ ڪئي، ائمن تہ آھي. اھا سندس
 خانداني خاصات ھئي ۽ کيس پلڻ پيل ورتو ھئو. سندس
 طاقت شخصيت جي ھستي جمائڻ ۽ برقرار رکڻ واسطي
 ھئي. اھا طاقت سندس ندي مڇتا، اصول پرستي ۽
 ڪارڻ، مخالفتين جي خلاف ناراضگي جو ثبوت آھي.
 سچل ودرمان ۽ آخوندن جي اصولن ۽ نشانن جي تہ
 پر سندن وھدار ۽ شخصي سواراڻي من ورتين جي
 مخالفت ڪئي آھي. باقي مذهب اسلام سان واسو
 رکندڙ ھر ڳالھ جي حمايت ڪئي آھي ۽ خود بہ اسلام
 جي قدمن ۾ ڪٽڻ جھڪاڻو آھي. ھونءَ بہ ھر مھين
 (درم) اصول ۽ عمل جي ان روپن ۾ ورھايل ھوندو آھي.
 سچل جو اصول ۽ عمل کيس اچڙو مسلمان ٿي تہ سچل
 تہ جنھن کي اسلام ۽ ان جي اصولن خلاف سمجھندو آھي
 پسند نہ آھي. الھاس ٻڌائي ٿو تہ ايران ۾ شيعا فرقو
 وارن سني وھدارن جو زور ٿوري شيعي فرقو کي ايران
 جو راج ٿرم ٺاھڻ نہ ھو ھئو. سچل ودرمان وقت عوفين کي
 سني عوام شيعا فرقو مان ڪڍڻ بہ فرقو ڪڍڻ بہ
 پسند نہ ٿئي ڪيو. ايران جي لازمي حالتن مان بہ اھا

ٲاھ ٲاھر ٲھور نظر اري ٲئي. ايران جي اھوڪي
 مڪومت شيعا مذهب وارن کي اسلام ۾ واپ کان ٻا
 مسلمان تسليم ڪرڻ کان بلڪل ٺاري واري ڇڏي
 آھي. پاڪستان ۽ هندستان ۾ ٻنھن ڌران جا جڳھڙا
 بہ سندن عاھدگيءَ جو ثبوت آھن. ايران ۾ صوفين جي
 مخالفت جو مک ڪارڻ ھو۔ صوفين طرفان شيعا ۽ سني
 فرقن جي وروڌن کي ڀرپور پاڻ ۾ ملائي تصوف جو
 ڀرچار ڪري سٿا حاصل ڪرڻ جي ملھن مراد ۽ ان
 موقعي ڀرستي ڪارڻ ٻيا فرقا سندن دشمن بڻجن جنھن
 ڪري صوفين ٻين متن جو ڪنڊن ڪرڻ وارو نمونو
 اختيار ڪيو. اھو ساڳيوئي مخالفتي نظريو ۽ نفرت جا
 پاڻ، اسھو پڻ ۽ چوڻڙ ٲاشا صوفين جي ڪلام ۾ ھر جا
 ملندي رھي ٿي. * ساڳئي وقت ٺٽي فرقا اسلام کي
 مڃڻ ٿا ۽ اسلام جي وروڌن کي ٻھڙو بہ دشمن قرار
 ڏن ٿا. سڃل ۾ بہ ان کي ڇڏي ٻي ڪا به عاھدگي
 ڪانه آھي. ھندن ۽ ھنديءَ واسطي ھر صوفيءَ جي
 چپ مان نڪرندڙ لفظ ”ڪافر ۽ ڪفر“ بہ ساڳيا ئي آھن.
 لوڪ ڀرام (عشق روماني) ان ئي ڀرڌ ٻوشيءَ ڀرار
 آھي. سر زمين سنڌ تي تصوف جو ٿھڻڙ ڀرچار ڪندا.
 ان سڌيءَ طرح سني فرقن جي سڌالتن ۽ اصولن جو ئي

* ڏسو: ”تصوف يا صوفي مت“ (ھندي) چنڊر ٻاي
 ٻانڊي جو.

پرچار هو. سڄل ۽ ساڳئي ٻار ٻالي آهي. هو ٻين کان
وهندوار جي لفظ کان لراڻو ٿي سگهي ٿو.

اها ڳالهه ۽ اور آهي ته هو فقير هئو، درويش هئو،
ٻاؤڪ پرلھي (عاشق چيوڙو) هئو يا امير جو آپاسڪ
(الله لوڪ) هئو! ليڪن سڀ ڪجهه هوندي به هو
مسلمان هو، سني هئو، صوفي هو ۽ سڀ کان وڌيڪ
قران جو ٻارم آپاسڪ ۽ نشاوان پرچارڪ هئو. شري
چينمل پرسرام جي لفظن ۾ چئجي ته هن صاحب قران
جي آئين ۽ حديثن جو ڳجهو ڪوليو آهي، اهو لفظ ۽ لفظ
سچ آهي! سڄل جو ڪلام بيشڪ قران جي پرچار جو
هڪ آدرش نمونو آهي. ان ڪري ڪن شرذالن،
خوشامدڙين، موقعي پرستن ۽ مڙسپن جي لڪڻ جي آڌار
ٿي سڄل کي سنڌ جي آتما يا پارليمتا جو گائيڪ ڦيرائي
نه سگهيو. ڇاڪاڻ ته ٻه ڳو سندس ويچار وڌائي آهن،
ليڪن ويچار ڪرڻ جو طور طريقو، پرلڙا جو آدرش،
ڪلاما ساڌن (عروض) رس وغيره سڀ به وڌائي
آهن. وڌاڻو جي لفظ کان انهن جو مختصر ذڪر ٿي
جائز آهي. سڄل خاص طرح شريڪار ۽ وار رس کي ٿي
اڻاريو آهي. سندس ڪلام ۾ وصل ۽ ويڙو ٿي بخوبي
نظر اچن ٿا. خيالي لوح ۽ مهلاب جي مڙسپن آس. ليڪن
ان ۾ عربي - پارسي روايتن الوسار پاشا ۽ ٻاؤن جو
استعمال ڪيل آهي جيئن پرلڙا جي ٻاؤن ۾ ورهه جو
ورڻ ڪندي لکي ٿو:

”رت روتل راتو ڏهنان، آهي اچڻ مهجوب لاء.“

معرج ۾ ڪم آندل لفظ ”رت روتل“ ٻارن ۾ رس سڏائڻ مطابق نه آهي. شرڪار رس ۾ (اچان رس) ڳوٺ رس ڳوٺ روتل نه آهي. ٻاچيئن هڪ ٻي ڪافي ۾ چوي ٿو، ٻوٽيان ڪوڪي آتش ڏي وڃ، مسيخن سر چڙهيئون. ڪباب جي ڪاٺيا ڪرڻ عربستاني ريت رواج موجب روتل آهي. ليڪن ٻارن ۾ سنسڪرتي ۾ ڳوٺا نه ڪري سگهيو. ها اڃا به وڌيڪ ڏسو ”وڃ درياهه لهو ڏي نهن ڪون، ڏوٻا نال ڏيئون.“ يعني نه عاشق جا نڪر نڪر ڪري انهن کي ڪون جي درياهه ۾ ڏوٻو ويندو. ان ۾ نڪي آهي اهنسا جي ٻارن لکي عشق جي سچائي. اها به عارجي عاشقن جي ريت آهي. ٻارن ۾ اهڙي عشق کي عشق قبول واسطي به تيار نه آهي. ظاهر آهي ته سچل پوري طرح ٻڌن جي ويجهڙن ۽ سنسڪارن کي ئي جهٽور رهيو. صدين سنڌ ۾ رهڻ ڪالپوه به مٿس ٻارن سنسڪار نه پئجي سگهيا. ان مان سندس ڪٽرلا ۽ ويجهڙن جي دائري جي مھڊو ڏي (لمڪه خيال) به ظاهر آهي. ان ڪري سچل کي سنڌ جي آتما يا ٻارن ڏرڻ جو عيوضي سڏڻ غلط محسوس ڪوئي يا محسوس ڪنهي ٿي چئي سگهجي. اڃا، ويجهڙو وهندڙ جي لفظ کان هر غلط اسلامي پرچار ڪري ثابت ٿئي ٿو. ڪلام گوئي پرچار جو ساڌن قرار ڪري سگهجي

ٿي. ها، کيس مسلمانن جو عيوضي ڇڏي سگهجي ٿو.
سڃاڻي قبول ڪرڻ جرات جو ڪم آهي.

ڪاوير، ڪلا، ٻڪرو ۽ ڇنڊ - سڃاڻل جن ڇنڊن جو
استعمال ڪيو آهي، اهي سندس ڪلام ۾ شدت روپ
۾ نه ٿا ملن. هن هر گيتڪا، لالت پڌ، چوپائي، وار دوه،
۽ سورا ڇنڊن جو گهڻي ۾ گهڻو استعمال ڪيو آهي.
انهن سڀني ۾ نقص ظاهر آهي ان ڇاڻائي ۾ خود بخود
اڪي رهي آهي. پارسِي جي جن ٻڌن ٿي قلم آزمائي
ڪئي اٿس انهن جون خاميون به ڳڻپ کان ٻاهر آهن.
هڪ هڪ رچنا کي ڪلا هي ڪسوتي ٿي ڪسڻ ٿي
سڃاڻل جو سمورو ڪلام غير موزون ٺهرائي سگهجي ٿو. ڏسو
مثال هڪ:

۱- حسن ٺهنجو ٿو اچي، طرحون طرح ڏيکار ۾،
هڪ هڪ آئين وري، ڪنهن شوق مون به شمار ۾.
شعر جي هي مصرع ۾ ڇنڊ پنگ ٿيڻ ڪري رواني
رکجي وڃي ٿي. ۽ ان ڪري ڪاوير جو رس حاصل
نه ٿو ٿئي. مثال ۲:

اگر اکڙين ڪي، سدائين آهن،
سي ڪيئن اوڳائين، جن کي اثر اوهن جا.
انهن مثال سورا ڇنڊ جو آهي. ان جي پهرئين مصرع
۾ انهڪ جي نشاني برابر ڇڪه، ٿي آيل نه آهي. انهڪ
جي نشاني اکران لفظ کان پوءِ اچڻ کپندي هئي. اي

معرج ۾ ”جن ڪي“ لفظ وڌيڪ آبل آهن. جن ڪري
ماڻهائن جي سکيا وڌي وڃي ٿي ڇند اشد ٿي پيو آهي.
قانون (نير) جي ٻيڙي ٻيڙي ڇڏي اٿس.

ويچارن ۾ اسهانتا - سچل جي ويچارن ۾ هڪ
جهڙائي به نظر نه ٿي اچي. سندس ويچارن جي وائن
۾ انيڪ ور - وڪڙ نمايان آهن، سچل جنهن سترهه سروپ
جو ورٿن ڪرڻ پئي چاهيو ان جي هڪ جهلڪ کان
جهڙپدي هو ايتري قدر عبرت ۾ پئجي وار آهي جو
ان جو ٻورو ايمان نه ڪري سگهندو آهي. ليڪن هميشه
وڪي هن جڏهن ايمان ڪرڻ جي ڪوشش به ڪئي آهي
تڏهن اسلامي مڃتاڻون، انهن، احساس نشناڻون ۽ سسڪار
ڪيس مڪي، مديني، قبرن، درگاهن ۽ مزارن ڏانهن گهاٽي
ويا آهن. سچل خود به ان جي گراهي ڏيندي چوي ٿو:-
ڪهڙو مست ٻارن جي ڪٽي ناز مون کي،
وسراءِ روزو ٺاهي، ساد امار مون کي!

ظاهر آهي ته ٻارن جي عشق ۾ اوت پوت ٿيڻ
ٿي به هو چوي ٿو ڇا هي (ڪٽي) ڪجهه به آهي نه
روزو ۽ نماز مون کان نه وسريا آهن. جنهن ڪري ڪجهه
هٿ آيل به وڃائي ويندو آهي. هونءِ به صوفي ڪاوه
امام پرست هئڻ ڪري خدا جي عيوضي روپ امامن
۽ مرشدن تائين محدود ٿي چڪو هئو. اهوئي ڪارڻ
هئو جو صوفي ٻارن کي امامن جي در جو ڪتو سڏائيندا

هئا. سڄل جي مرادن پڻ پاڻ کي ”دو- شاه دراز جو ڪٿو“ سڏائڻ ۾ ڪاٺي ڪسڻ باقي نه ڇڏي آهي. اها امام پرستيءَ جي ڇٽي تصوير آهي. انهن ڪنڊي آهي مذهب جا ڪٿا فخر وٺندا آهن ۽ پاڻ کي تڏهه سمجهندا آهن. اها دراصل شيعا سمبرادڻ جي مڃتا آهي. جنهن ڪري ان ۾ ڪا نوانِي پيدا نه ٿي سگهي آهي. سهرڙي فيلصوفي شڪسي پوڄا ۽ بت پرستي (دروگاه، مزار ۽ پير پرستي) تائين محدود پئي رهي آهي. سندن ڳڻهه ها رازداليءَ جي ڳالهين ۾ به ڪا ڪشش يا اصليت نه رهي آهي. سنڌ ۾ صوفين جا اولارا ۽ اسٿان، عشق پرستي وڳو رنگ جا مرڪز ۽ عاشقن جا اڏا پٺڻي پيا هئا. سنڌ ۾ صوفين جو تصوف فقط مسلمانن جي حڪومت کي ٽڪائي (قائم) رکڻ ۽ اسلام جي پرچار جو مک ذريعو بڻجي رهيو هئو. سڄل جو اولارو نه سرڪاري ڪم چارڻ، عاشقن ۽ اسلامي سني مسلمانن جو تمام وڏو اڏو بڻجي پيو هئو.

سڄل جي اهميت ۽ دين - سڄل جو سنڌي ساهت ۾ درجو طيءَ ڪرڻ کان اڳ، سندس همعصر ۽ ڪائڊس اڳي ٿيل شاعرن جي وچدانن تي به ويچار ڪرڻو پوندو. ساڳئي وقت سڄل جي شخصيت، ڪارڻ ۽ ويچارن جي ڪائڊس پوءِ جي پيڙهين تي پيل پراڻو ئي نظر ٿاڻي ڪرڻ به لازمي آهي.

شاه عنايت بابت - سڄل کان اڳ ۽ شاه جي وقت

۾ شاه عنايت جي لاءِ چوڻو وڃي ٿو ته هو پهريون سنڌي
 صوفي شاعر آهي جنهن سنڌ جي لوڪ ڪٿائين کي پراڻيڪ
 روپ ۾ کڻي شعر جي رچنا ڪئي. سندس دردناڪ
 هتيا دود سمورو شعر شاه عبدال لطيف جي
 رسالو ۾ ملايو ويو. ان جي لائيند ميان محمد صديق
 ميمڻ ۽ شري رليٽر جيتلي پنهنجي ڪتابن ۾ ظاهر
 طور ڪن ٿا. شاه عنايت پنجاب جي مشهور شاعر وارث
 شاه والگر ڪنهن به لوڪ ڪٿا جي مڪمل بيان نه
 ڪيو آهي. مگر گهربل حصو کڻي مقصد جو پورا ٿو ڪيو
 آهي. * سندس بابت ڊاڪٽر رليٽر جيتلي لکي ٿو-
 ”شاعر عنايت پهريون صوفي شاعر آهي. جنهن سنڌ جي
 چارٽن جون ڳال مشهور لوڪ ڪٿائون کڻي، انهن کي
 جدا جدا سرن ۾ دل کڻي ڳاڙو آهي ۽ انهن جي آڌار
 تي صرف جا پراڻيڪ نقطا پيش ڪيا اٿائين. اهائي
 وامت پوءِ سنڌ جي ممتاز شاعر شاه عبدال لطيف ۽ ٻين
 صوفي شاعرن ورتي آهي. سنڌي شعر جا مکيه ڪالاب-
 بيس مراد ۽ واهون هن شاعر جي ڪلام ۾ ٿونا گون
 خواجهن سان ڇهڪندا نظر اچن ٿا.“

سچل کي به شاه جو عروضي ڪري چوڻو ويندو آهي.
 هن به لوڪ ڪٿائين کي پراڻيڪ روپ ۾ کڻي ڪاوا.
 جي رچنا ڪئي آهي. جهڙي طرح شاه ٿران جي آئين

بجا آيا ڪيا آهن. ۽ ڪيترن ملهون لفظ به لفظ ساڳيون
 ڪٿي سنڌي مصرع سان ملاهون آهن. سڄل به ٻاڪل ان
 ئي طرح ڪيو آهي. سڄل جي رسالي ۾ به اهي وشيه
 مان ٿا جي اڪثر شاه جي شعر ۾ موجود آهن. جهڙوڪ -
 سر ڪوهياري. هن ۾ سڀئي پنهوره جو ذڪر آهي.
 جهڙيءَ ريت شاه، آب جي لاپسند عادلن ۽ سواءِ جو
 ذڪر ڪيو آهي تهڙيءَ ريت سڄل به ساڳيو بيان
 ڪيو آهي. انهي ۾ ادائي ۽ عبارت جي هڪجهڙائي
 ڏاڍي وڃي ٿي. ساڳي ڪار ”سرمالوگ“ ۾ آهي.

جهڙيءَ ريت شاه سڀ جا روڻا رٿا آهن مالوارن
 جي منظر مدڪا جو ذڪر ڪيو آهي. پسند پڪين
 جي ئي آراهي ۽ ئي قرار ۽ جو شيد چتر چٽيو آهي.
 ٻاڪل ساڳيءَ ريت سڄل پڻ ڪيو آهي. ارسائي بوندين
 جي ارسن بعد هر طرف پيدا ٿيل آمهڪ، آلساه ۽ آند
 جو بيان سڄل به ليڪ شاه وانگر ڪيو آهي. شاه ”سر
 مومل راڻو“ ۾ گونا گون ورڻن ڪيو آهي مگر سڄل،
 ”سر راڻو“ ۾ فقط مومل جي ورڻ، جو ورڻ ڪيو آهي.
 ۽ ڪنهن هڪ اڌ هنڌ روعالي راه جي راهن جو
 اٻا لڪو ذڪر ڪيو آهي. سڄل ”سر ڪلهان“ ۾ شاه
 جي ”سر ڪاموڙ“ وانگر نوريءَ جي لهر ۽ بام لهرچيءَ
 جي نوريءَ جي ذاب ۽ اين ۽ ڪنهن ڏانهن همدرديءَ
 ۽ دٻا درشتيءَ جو ورڻ ساڳيءَ طرح ڪيو آهي.

”سر-سورت“ ۾ سچل شاه جي پيروي ڪئي آهي. هن ۾ سورت جو ورهه ورڻن چارڻ، سچل سورت ۽ راءِ ڏهاج جي گفتگو ۽ سوال جواب سچل ۽ شاه وانگر ڏاڍا آهن. سچل جي سر ڪهاڻي ۾ ”عمر مارئي“ جو بيان ڪيل آهي. عمر جون واده واسطي آزمون ۽ مارئي جي هڪمنا وغيره جي ورڻن ۾ به شاه واري ريت ظاهر آهي. شاه جي سر رامڪڙي ۽ وانگر سچل ”سر جوڻي“ ۾ فقيرن، سنڀالين ۽ جوڻين جي رهبري ڪندي ڪنهن هدايتون ڪيون آهن. آچار، ويچار، وهندوار، لوڪ مرهادا، ساڌنا جا نمونا وغيره بيان ڪيا آهن. جن ۾ پڻ سچل شاه کان علحدگي اختيار نه ڪئي آهي.

شاه جيڪو وڻي ”سر پورب“ ۾ ورڻار آهي اهو سچل سر ”مالڪوس“ ۾ ايندو آهي. شاه وانگر سچل به ڪالنگ کي سندس واهڪ پرڻم جو پتو آڻڻ واسطي ويٽهون ڪري ٿو. هن سر ۾ ٻيهر شاعرن ملڪ مهند جاڻسيءَ جي پيروي ڪئي آهي. بلڪل ساڳي نموني جي ٻولي عبادت ۽ جذبات! پروفيسر ڪلياڻ اڏواڻي لکي ٿو: ”سچل صاحب پنهنجي ڪافين توڙي مشرق ڪلام ۾ گهڻو ڪري شاه وارا سونهڻي عاشقانه قطعا آندا آهن.....“ صاف ظاهر آهي ته سچل مذهب، روشن (فلاسافي) آچار، ويچار ۽ وهندوار جي هر ڪيتر ۾

ساد چي لئس قدمي ڪئي آهي. انهن جي شعر ۾
اندازِ بيان ۽ ٻوليءَ جو ورق به ظاهر آهي. جيڪي
مذبحا شاه پاڻ پڙهي پاشا ۾ ظاهر ڪيا آهن، اهي ساڳيا
جذبا به خيال سچل وار ۾ رس ۾ برگت ڪيا آهن. نه
ڪا راز دالي وڪي اٿس ۽ نه ڪوئي بدن قبوليو اٿس.
سچل جي شعر گوئيءَ دوارا سنڌي ٻوليءَ ۾ ڌارمان
لفظن جو گهڻو انداز وڌي ويو آهي. مشهور شاعري
(عبارت) جو نمونو به وهندوار ۾ اچڻ لڳو. ايران جي
مشهور شاعرن، حافظ، رومي، عطار ۽ جامي وغيره جي
ويچارن جو به پوسهر پاڻ ادوارد لٽل لڳو.

* آغا صوفيءَ، سچل کي اسلامي شاعر ڪري ڪوٺيو
آهي جو بلڪل نڪ آهي سچل دوارا سنڌي ٻوليءَ
کي وار ۾ رس پري اوج پورڻ پاشا ۾ اسلامي ڌار شدڪتا
(ملاساڻي) ملي.

ايڪتا - سياسي چال - سچل هندو مسلم ايڪتا
لي به ويچار ظاهر ڪيا آهن. مگر مان ان کي موقعي
پرستي يا حالتن جي لاچارِي مڃيان ٿو. مهندجي خيال
موجب انگريزن طرفان ميرن جي حڪومت کي ختم
ڪرڻ لاءِ ورلڊ ڪوششن کي هندن دوارا ميرن خلاف
فرنگين کي ڏني ويندڙ پهرائي ڏسي، حڪومت جي
بچار واسطي سچل هندو مسلم ايڪتا جي ڳالھ چئي

آهي. جيڪڏهن انهن نه هجي ها ته انگريزن جي سنڌ
 ۾ ٻيو عوام واري وقت کان اڳ پڻ سڄل ائين ڪيو
 هجي ها. ليڪن ائين نه ٿي ٻه اهڙي ڪوشش ڪيل نظر نه
 ٿي ا. ي. موت ڪي ڏسي ناستي کان اڳ واسطي،
 هندن جو ساٿ حاصل ڪرڻ لاءِ سڄل هڪ سياسي
 ڪيل ڪيڏو آهي. منهنجو اهو محڪم راءِ آهي. ان
 کان اڳ سڄل پڻ هندن لاءِ ايمان سوچڪ لفظ ڪافر جو
 استعمال دل سان ڪيو آهي. سڄل جي اڪتا واسطي
 واهل وائيءَ مان سياسي مطلب پرستي بلڪل صاف
 ظاهر آهي. هو انگريزن خلاف خون ۽ نفرت پيدا ڪرڻ
 واسطي چڙهي ٿو.

— ”اولهه سج نه آهي، مٿان ٿئي اونه،
 مڙي ويندو مڙي، ٿاڙي ٿاڙي ۾ آهر،
 ڇڏي ويندو چهرمان، ڏولدين سدا ڏهر،
 مرد ٿيڻ ٿا مام، ڀر مائڪي مٿي،
 وجهه ائين وجهه پاڻ ۾، هيڪڙائيءَ جي هير،
 ناهو ڏي ٿاڙي، ٿيڻ ٿو نابود ڪر.

مٿين ٿورن مصرعن مان ئي ثابت ٿئي ٿو ته سڄل
 فقط عشق جو ڳاڻو ٿي نه هو بلڪ سياسيءَ طرح سڄل
 ۽ رياست جو پوري طرح نگهبان به هو. ان ڪري قبول
 ڪيو ويندو ته جيستائين ميرائي حڪومت ڪي بهن
 کان ڪو ٻي ڪو نه هو تيستائين سڄل اعرف جي اوت

۾ اسلامي اصولن جو پرچار ڪري هندن جي سسڪارن
بدلائڻ جو ئي ڪم ڪندو رهيو جيئن جلد هن
برادريءَ ۾ واڌارو ڪري سگهي. پر جيئن هن ڏٺو ته
هندن جي مخالفت سبب ۽ سندس دلجوئي نه ٿيڻ
ٿي مير حڪومت ڏهي اچي پٽ پوندي نه ٿي ڪدم
اڳتي جا سر آڻڻ شروع ڪيائين ۽ ان وقت کيس
اڳتي جا اصول به نظر اچڻ لڳا.

سهڃل درويش يا عاشق شاعر - سهڃل کي اڪثر

ڳڻتي مارڻي ڪري ڇو ويندو آهي. ائين منهنجو
اهو زوردار راءِ آهي ته سهڃل ڳڻتي مارڻي ڪو ڳڻت
ڪري نه بلڪه عاشق شرنڪاري ڪري هئو. جيئن
هندي جي آدي ڪري وڊهائڻيءَ کي رازا ڪرڻ جي
نالي ۾ ڳڻتن رچڻ ڪري ڳڻت ڪري نه ٿو ڪوئي
سگهجي اهڙي ريت سهڃل کي به درويش ڪري نه
مگر عاشق شاعر ٿي شمار ڪرڻ گهرجي. ساڳيءَ ريت
پر به جا آلاپ آلاپيندڙ مهراڻ کي جيئن راتني ڪال ۾
آڻي شرنڪاري شاعره ٿي سڏي سگهجي ٿيئن سهڃل
جي جزوي پرچار شعرن جي فردن کي ڪٽي وٺو ماڻو
۽ ويدانت جو ڳاڻو ڪري ٿو ڪوئي سگهجي. ۽ نه
ٿي وري کيس دان - مذهب کان پري سهڪيو (ڌرم
نريپيڪش) شاعر ٿي تسليم ڪري سگهجي ٿو. البت کيس
اسلام جو عالي ترجمان شاعر قرار ڪري سگهجي ٿو.

سچل ۽ ڪافي - هتان محمد صديق عظيم سچل
 کي ڪافي صدف جو جنم ڏاتا ڪري لکيو آهي. مگر
 منهنجي ڪمال موجب هن اهو فقط سچل کي اهميت
 ڏيڻ جي لاءِ ئي ڪيو ٿو ڏسجي باقي هونءِ اها دعويٰ
 ئي بنياد آهي. ڇو ته عبدالروف پٽي جي وچيل مولودن
 ۽ سچل جي چوڙيل ڪافين جو روپ بلڪل ساڳيو آهي.
 فرق فقط وشه جو آهي. مولود بنا ساز جي ڪنهن به
 فقير جي بنا به هڪ هڪي سر به ڳاتا ويندا آهن ۽
 ڪافي الڳ الڳ وشن تي ڪهڙي به راڳ به ڳائي
 سگهجي ٿي. شري جهڙيل ٻاونائي به مولود کي ئي
 ڪافي جي ماءُ هجي ٿو. *

ڏاڍو وڃي ته خود سچل به ڪافي ۽ غزل به ڪو فوق
 نٿي سمجهيو ان ڪري ان سنڌي ۽ ۽ وچيل غزل کي
 ڪافي ۽ اردو پنجابي ۽ وچيل غزلن کي رهنمائي
 ڏنو آهي. ان ڪري سچل کي ڪافي جو جنم ڏاتا
 ڪرڻ اڃائي خوشامد ڪرڻ اڃار آهي. سچل ڪار نٿين
 ڇڏي ته ڏهائي فقط محدود دائري اندر شاه جي بهروي
 ئي ڪئي آهي.

همعصر شاعر ۽ سچل - سچل جي دور جي
 سماجڪ، آرٽڪ، راجيستيڪ ۽ ڌارمڪ حالتن جو جائزو
 ڪندي اهو بخداي ثابت ٿئي ٿو ته ”هندو“ جي هستي

* علم عروض لکڪ: جهڙيل ٻاونائي.

ان وقت نالي مالر به اهڙي جهڪڙهن ڪي همدو
 ساڻو سمن مڻدان بر آها به پئي نه ڪن موت جي منهن
 بر موڪليو پئي وارو مگر اهو سڀ ڪجهه هوندي به
 سسڪرت پڌري سنڌي پاشا بر مهرا نيڪ لاس نه ٿي
 هئي. بر مهرا جو دلپڪ جهڳهائڻ وارا به لالا ان وقت
 به ڇهڪي رهيا هئا. هڪ هو حيدرآباد بر رهندڙ شري
 ”دلپت“ ۽ ٻيو ٿورو شڪار پوري نواسي شري اڄومل
 چنڊرام لند.

سڃل ۽ دلپت - دلپت شڌ ويدانت سڌانتن سان
 ڏڍو ڏڍ صوفي جي دنوي برلمر (عشق، مجازي) جو اصول
 به اپنارو هو. سندس برلمچيه ڏيندي مکيه طرح اهو ذڪر
 ڪرڻ ضروري آهي ته دلپت، سڃل ۽ اسلامي صوفين
 جي ڪارگذاران ۽ مشغولين کان نه رڳو واقف هئو ليڪن
 پوري طرح سمجهيت به هئو. اهوئي ڪارڻ آهي جو هن
 هڪ طرف برچار ڪرڻ ۽ هندن کي هيچ سمجهي
 ڪافر ڪوٺي ڏيڻ سڃل ۽ سڃل جهڙن سندس پوئلڳن کي
 منهن ٿوڙ جواب پڻ ڏنا آهن.

مثال :- سڃل چوي ٿو - ڪفر دلف اسانجو آهي،
 منهن سندن اسلام.

(هتي سڃل اسلام جي بابت منهن سان ڪٿي ۽
 ڪفر (غير اسلامي پٽي) کي واري سان پيٽيو اٿس.
 (اهميت هميشه منهن جي هوندي آهي، نه ڪي واري)

جي. (دلپت الي کيس جواب ڏيندي پڇي ٿو۔
 ”بي اسلام ٿيو الله ڪون نه ڪفر ڪنهن ڪيو؟“
 ان طرح ڇڏهن سچل چري ٿو ”آه اڙمن جو آهي
 آسرو ميرل مذهبي پر مدام.“
 ڏهن دلپت، سچل جهڙي مقام (قبر) پرست کان
 پڇي ٿو۔

”جي ڪعبو خالق خدا جو نه ٿو ڏوھ ڪيو؟“
 مطالب اٿس ته اگر ڪعبو حضرت جي حڪم ڪارڻ
 خدا جو گھر سڏجي ٿو ته ديوتائن جا لواس استان مندر۔
 مڙهيون امشور جا استان به آهن ڇا؟ ڇڏهن شخص
 پوڇجي ٿو ڏهن ديوتائون ڇو نه ٿا پوڇي سگهجن؟
 اسلامي لوڪن ۽ صوفي شاعرن جي مڃتا آهي ته
 سڀ ڪم امشور جي اڃا سان ٿين ٿا ۽ هو مرضي موجب
 سمورا ڪم (ڪرم) ڪرائي ٿو. ان اصول کي انڪار ڪندي
 دلپت پڇي ٿو۔ ”پاپ پنج حبب آپ ڪر ٿيندا، دوزخ
 بهشت ٻڌائين ڪون؟“ ظاهر آهي ته دلپت جو شعر
 سڪڙي عشق يا الذي صدق جي بنياد تي ٺهيل نه
 آهي. ان ۾ دليل آهي، ترڪ آهي ۽ لغو گمان آهي.
 دلپت به دوها، سورنا ۽ ٻين الهڪ چندن موجب رچنائون
 رچيون آهن. سندس ڪاهيون به مشهور آهن. هر سلسڪرم،
 عربي ۽ پارسي ٻاشائن جو ودوان مڃيو وڃي ٿو آهي. هن
 هندي، سنڌي، سرائڪي ۽ پارسيءَ ۾ شعر جي رچنا

ڪئي آهي. مگر افسوس، سندس ڪلام گهڻو گهٽ ڇپيو آهي. سندس ظاهر ڪلام مان چڱي سگهجي ٿو ته هن بادل ليل اڌ عالمه کي گيان جو آي خاص وواچن ڪيو آهي. انهن ڪندي هن -ن موهيندڙ عاشقانه لوڪ ڪٿائين جو سهارو نه ورتو آهي. سندس ڪلام وقت ۽ حالتن کان مٿي هر مڪان زمان لاءِ آهي ليڪن فقط ٿورو گيان هڪ ڪارڻ ايترو مشهور نه آهي. ۽ ڪنهن حد تائين بند آهي. سندس وقت ۱۷۶۹ کان ۱۸۴۹ تائين مڃيو وڃي ٿو.

سجڻ ۽ روحل - سجڻ جي وقت ۾ ٻيو مشهور شاعر هو روحل. هن به سنڌي، هندي، سرائڪي، پارسي ۽ اردو ۾ شعر جي رچنا ڪئي آهي. سندس ڪارانهه تصوف جو پرچار ڪرڻ هئو. سندس تصوف به اسلامي تصوف هو. سندس ديهانت سجڻ جي ديهانت کان باوجود ورهه اڳ ٿيو هئو. سندس پوئلڳ، اڪثر راجستان - سنڌ سرحد واري حصي ۾ پکڙيل هئا. سندس هندي دوها پنگل شاستر جي نهم انوسار بلڪل شد آهن. سندس هندي ٻاشا هندن جي ڳالهائڻ واري هندي آهي. سندس اچار ۾ هندي سسڪار ظاهر هئا. ليڪن ان وقت جي ماحول ئي شاه ۽ سجڻ جي اسلامي اثر هڪڙو ڪري هن به هندن واسطي ”ڪافر“ لفظ جو استعمال ڪيو آهي. چوي ٿو - ”ڪفر ۽ اسلام ۾، ٿا ٻن ايتا ٻير.“ مطلب صاف آهي.

روحل جي مٿين مصرع دوها چنڊ جي مصرع آهي. نير موجب غلط آهي. 'ئا' لفظ ٻارو هئڻ ڪري مائرا سڏڪيا وڌي وڃي ٿي ۽ چنڊ ٻڙي ٻوي ٿو. ليڪن اها وڌندا روحل سان نه آهي، ٻين سان پڻ آهي. ٻوئين مرضي موجب ليڪڻ ڪري لفظ گهٽائي ۽ ڪي ملائي ڇڏيا آهن. روحل لاءِ ته اهو چڱي طرح ڇڏي سگهجي ٿو. ڇاڪاڻ ته سندس حالت ۾ اهڙا مثال تمام گهٽ ملندا. سندس لمت پڌ چنڊ جو سهڻو مثال پيش آهي -

”شوق شراب، رندا جي مجلس، پل پل دي وچ پيري.“

پارسيءَ ۾ پڻ (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن) وزن ٻاڪل شد اٿس. سندس شد دوهي جو مثال به ڏسو -

”ٻڙهڻ، پرجهڻ ٻاڻ ۾، وڏو فرق ۽ ڦير،

کاڌي منهن مڃوب جو، کاڌي اکير، اڀر“

سندس سموري ڪلام ۾ سهڻل والڪر اسلامي دور ٿئي اچي. ڪٿي به سهڻل والڪر اعري بازي به نظر نه ٿي اچي. ڪٿرڻا جو نه نالو نشان ڪم آهي. ليڪن افسوس! سندس نظم اڃا بهف جو محتاج آهي. جو لڙڻ، نه ٿي سگهيو آهي نه سندس لجه شعر ڪهڙو ۽ ڪيترو آهي. تنهن هوندي به ايترو ضرور چئي سگهجي ٿو ته هو صاعب شد من ۽ نرمل ٻڌي وارو صديح معنيٰ ۾ المشور ٻڳم يا خدا ترس، الله لوڪ هئو. ان ڪري ئي ان

سچل ۽ شاڪ وانگر ڪڏهن به ڪا آهت يا حديث جي
سٺ شعر ۾ ڪم نه آندِي آهي. ۽ سامي صاحب وانگر.
امشوري مارڪ. ان وڌندي اندر مان نڪتل آوار ٿي
اڙي ٻڌ (اڪري روپ) ڪندو ويو آهي. ان ڪري
فرقيپرستيءَ کان نرليپ شخصيت ٻڌي رهيو آهي. سندس
هندي شعر ڪيترو موهيندڙ ۽ شڏ آهي ان جو جائزو
وٺڻ به اڃا به نه ٿيندو.

چري ٿو -

जन्म जन्म का दुख मिटा

(अह) जन्म जन्म का पाप

सब तन पावन हो रह्या (जब) दस्यो आत्म आप

جنم جنم کا دک مٹا (ارو) جنم جنم کا پاپ،

سب تن پاوان هو رهيا، (جب) دسيو آتم آپ.

مٿي ڏنل دوهي جي مصرع ۾ اڻڪهڻن ۾ ڏنل
لفظ ٻارڻو آهن. لکي ٿو گڏ ڪندڙ لکڻ وانگر حرف ڇڏي
حرف جهلي جا اهڙا لفظ زوريءَ اندر ٽپي ڇڏيا آهن.
ڪٿر پنهنجن جي وچ ۾ رهندي ۽ ڪو به ڪو به سهارو
نه هوندي هو سچل وانگر اڙي نه سگهيو. وڏي ڳالهه.
نه هن شعر ۾ به لوڪ ڪٿائن جا عشقي انسانن جا حوالا
نه هئڻ ڪري سندس شعر ڪنهن خاص ورگهه ٿاڻن
محدود رهيو.

گروهي ٽي، فٽيمبابز - سچل جي ٽي دور ۾ هڪ

ٻيو به شاعر هو جنهن جو نالو هو عبدالرحيم گروهي ٽي.
سندس سمورين رچنائون شريعت ۽ طريقتن جي ابتار
سان سٿيون ٻيٽون آهن. سندس رچنائون مان ظاهر آهي
تہ سندس مقصد ئي اسلام جو پورا ۽ هندن خلاف
جهاد ڪرڻ هئو. هو ڪيترن فرقن ۽ ٻين دورن صادق
هو. هندو سندس اکين ۾ ڪنڊن وانگر ڇهندا هئا.
حڪومت جي زور تي هو دل گهرو الڀاڇا ڪري
سگهيو ٻئي ڪندو به هئو.

ان به دوها - سورنا ڇندن جي بنياد تي شعر جي
رچنا ڪئي آهي. ڪي نمونا ٻيٽ آهن -
۱- اٺن سڀن لون نه فٽير، جان سڀن سانگهه سڀي به جو.
۲- مريٺا باس نه مهر ٿين.

۳- سامي ڪٽ ڪپاء، ڪن ڪپاء نه ڪاڙي.
هن اسلام جي نالي ۾ شهيد ٿيڻ چاهيو ٿي. ان
ڪري سندس رچنائون ۾ به بغاوت جهاد ۽ مريٺا مارڻ
جون ڳالهيون آهن. سندس ڪم جو ذڪر اڳيان ئي
ڪيو آهي. سندس شعر سچل جي ٻيٽ ۾ ڪافي ٿڪو
۽ ڪجهه هئو.

صادق فقير جي شاعري - سچل جي وقت ۾
صادق فقير جو نالو به خاص طرح اٿي ٿو. سندس رسالو
به ڏاڍو وڏو آهي. جن موضوعن تي شاه رچنائون

ڪنهن آهن انهن ئي وٽن ئي هن جون رچنائون ۽
 مان ٿيڻ. جن لاءِ ڇهه وڃي ٿو اصل رچنائون شاد جون
 آهن. ٻين شاعرن جو شعر به ان ۾ جمع ٿيل آهي. ان
 ڪري هن کي ان دور ۾ خاص اهميت حاصل نه آهي.
فتح فقير - فتح فقير به سچل جو همعصر شاعر هيو.

هن جون به رچنائون، ڪافين، مولودن ۽ مداحن جي
 روپ ۾ موجود آهن. مگر اهي سڀ فقط شعرن ۽ طريقت
 بابت هٿ ڪري ساهتيڪ درجي جون به آهن. ان
 ڪري سچل جي پيٽ ۾ ان کي به فقط اسماءِ ۽ چارڪ
 جي ئي اهميت ڏيئي سگهجي ٿي.

سيد ثابت علي ۽ ٻيا شاعر - سچل جي
 دور جا ٻيا شاعر هئا سيد ثابت علي شاه (۱۷۴۰
 کان ۱۸۱۰).

۲- **ميان سرفراز خان ڪلهوڙو (هاڪم - ۱۷۷۲).**

۳- **خليفو حاجي عبداللہ (۱۷۵۳ کان ۱۷۹۳) ٿاڻن.**
 انهن ۾ ٻنهي کي مرثيو رچڻ ڪري ادبي اهميت
 آهي. ٻئي جي فقط هڪ ئي مداح موجود آهي. لهڪن
 عام عروض تي اتهاسڪ دور ۾ رچيل ان رچنا کي
 ادبي اهميت آهي. ٽئين شاعر به علم عروض جي ٿيڻ
 موجب رچنائون رچيون آهن. ٽئين کي سچل جي
 پيٽ ۾ فقط ادبي تاريخ ۾ ئي اهميت ڏيئي سگهجي ٿي.

ساميءَ جو شعر ۽ سچل - سچل جي دور ۾
 وٽ ساميءَ کي ٿي خاص اهميت ڏيئي سگهڻي ٿي.
 سامي شڪارپور جو نواسي هئو. ۽ اليڪ ڪارٽن ڪري
 وڃي امرتسر وسار هئائين. اتي ئي هن ڪاول ساڌا
 آرٽ ڪئي ۽ پوري ٻه ڪٿي. ڇهر وڃي ٿو ته هو
 سنڀاس وٺي وڃي اتي رهيو هئو. ليڪن مان ان ڳالهه
 کي درست نٿو سمجهان. جيڪڏهن ائين هجي ها ته
 هو اتي ورهين جي عمر ۾ پتا نه پئجي ها ۽ عمر جي
 آخران ڏينهن ۾ گرهستي جهڙن نه جالي ها. سندس لاءِ
 مشهور آهي ته 'شادڪ' لکي گهڙي (مڪي) ۾ وجهندو
 ويندو هو. منهنجيءَ راءِ موجب ان جا به اليڪ ڪارٽ
 هوندا. جن مان ڪي هيٺيان ٿي سگهن ٿا.

(۱) سنڌ ڀوميءَ ۾ هندن خلاف ڪتر پٺئين مسلمانن
 جو ان سهر پٿر ۽ وارو ٿاڻا. (۲) مسلمانن جي
 ظالم من ورائي. (۳) عبدالرحيم ڳرهوڙيءَ جهڙن جنونين
 جو ڏهڪاءُ، رهڙي ڪارواڻن ۽ جهنگلي روش. ڪجهه
 به هجي ليڪن اهو صاف آهي ته ساميءَ جنهن جهڙن
 درشن (زندگي نظارو) کي اپنارو هو ان جي عمل واسطي
 سنڌ ۾ ڪا به سهوليت نه هئي. ڇهر وڃي ٿو ته زندگي
 جا پويان ۲۵-۳۰ سال ساميءَ وري اچي سنڌ وسائي
 هئي. هن سڀ وڃا به گروه جي نالي ۾ ڪئي آهي.
 ممڪن هجي ها ته سندس وڃائون سندس جهڙن ڪال

۾ ئي طاهر ئي سگهن ها. ليڪن سندس رچنائون اڄ کان سؤ کن سال اڳ ئي پرڪاش ۾ اچي سگهيون. ان کان اڳ ان بابت ڪنهن کي ڄاڻ به ڪانه هئي. سچل وانگر سامي ڪنهن اڳ ٿيل جي بهروي نه ڪئي. خود ايماس دوارا حاصل ڪيل نئون ڪيان کي هن شعري ڄامو پهرايو. جهڙي ريت شاه پنهنجن شعرن کي 'آهتون' چيو آهي، ائين سامي "شلوڪ" چيو آهي. نالي مان ئي پتو آهي ته آيت قرآن جي ڪٿن ۽ شلوڪ شاستر واکيه کي چيو ويندو آهي. پر جيئن شاه ۽ سچل جهڙن، فقط مسلمانن کي نظر ۾ رکي رچيا ڪئي ۽ قرآن جي رچنائن (آهتون) کي هو بهو سنڌي جي ستن وچ ۾ رکي زويءَ قرآن پڙهائڻ جي **حرڪت پڻي ڪئي**. ساميءَ ائين اصل نه ڪيو آهي. ايتري قدر جو ڪنهن ذري گزرت ۾ آيل ڪنهن ڪٿن يا شلوڪ جو ڪو سڌو سئون ترجمو نه ڪيو آهي. سنڌ ۾ سندس واقفيت اجهو هن طرح ٿي ويندي هئي. " * سامي ان جو وويڪ مت هو يعني هو عربي هو. " ساميءَ بابت مهان مهتمد صادق ميهڙ لکي ٿو:

① "سامي ويدانت مٿي جو فطرت هـ ۽ پنهنجي

* سنڌي درسي ڪتاب درجو ۷۱۰ سنڌ سرڪار جو ڇپايل ۱۹۴۰ع.

② سنڌ جي ادبي تاريخ صفحو ۲۲۸.

ڪلام ۾ اهي پنج ويدانت وارا اصول نه ڪم آندا اٿس، جن جو تصوف ۾ ذڪر نه آهي. ۽ ڪي تصوف وارا اصول به بيان ڪيا اٿس جي سڀني صوفين عام طرح پنهنجي ڪلامن ۾ ڳالهيا آهن. انهيءَ ڪري طرح ڪي نه تصوف جا اصول، جن جو صوفي درويشن خاص طرح ذڪر ڪيو آهي، سي ساميءَ پنهنجي ڪلام ۾ بيان نه ڪيا آهن. جهڙوڪ: ”روز مشاق يا روز الست“ **ڪن فيعون** جو مسئل، انهيءَ ”اثبات“ وغيره

مٿان ميمڻ، ساميءَ جي ويدڪ وشواس ”پنر جنم“ جي متانت ڪي نرال ڪري سڏيو آهي. ان مان ئي تصوف ۽ ويدانت جو ويجهو (علاحدگي) ظاهر آهي. پندرو آهي ته تصوف هڪ ديوگر هئو، اسلام جو رنگين فرسب هئو يا اندر حال هئو. جنهن ذريعي هندن کي پرشت ڪري تبليغ لاءِ شروعاتي تياري ڪرڻ جو ڪارڻ ڪيو پئي ويو ۽ سڄل ان جو مکيه بانيڪار هئو. اها ٻي ڳالهه آهي ته اڃا پڙهيل، انڌ وشواسي، موڙهل من، ڳري ۽ خود مطلبي اها ڳالهه قبول نه ڪن.

شاه جي تصوف بابت صاعب ممدوح (Musa Peravagans) ڪتاب ۾ لکي ٿو. ”شاه صوفي طريقي جو هڪ فطري شاعر آهي. هن اسلامي تصوف کي پنهنجيءَ شاعريءَ جو مکيه موضوع بڻايو آهي. ان ڪري شاه جي پيغام کي نيسٽائين پوريءَ ريت سمجهي نه

سگهرو، جيستائين اسلامي تصوف ثابت ڪجهه. حايط حاصل
نه ڪئي وئي آهي. *

① شري نارايڻ پارٽي ”سنڌي نظم ۾ تصوف جو
دور“ ۾ لکي ٿو ”جهڙي نموني وهڊائيت آهي وهڊن
۽ شاسترن جو سار (غلط). تهڙيءَ طرح ئي تصوف آهي
اسلام جو جهرو. وهڊن جي زمون جي اپٽار وهڊ وهاس
۾ ٿيل آهي ته قرآن شريف ۾ سمايل راز جو تفسير وري
صوفي عارفن جي قولن ۾ سمايل آهي.“

× مشهور ودوان شري لال سنگھ اجواڻي ساهي ۽
شاه بابت هيٺن ٿو لکي - ساهيءَ جي شعر جي ۵ ڪڙي
ڪڍي اها آهي جو اهي سلوڪ مڪاني حوالن کان آيا
آهن، يعني شاه جو ڪلام سنڌ جي مڪاني جيون جي
جدا جدا ٻڌلن چوڌاري اٿل آهي، جيئن ساهيءَ جا
سلوڪ نه آهن. منجهن سر و وهائي هڻڻ جو انس آهي.
ڪجهه عرصي کانپوءِ شايد اسانهي اولاد کي شاه جو
ڪلام آساهيت نه ڪري، جو ان ۾ سنڌي جيون ٽالهن
ڪيل اشارا ۽ سنڌي جيون جون آکاڻيون سندن سامهون
۾ نه وڃن مگر ساهيءَ جو شعر ان قسم جي مڪاني
حوالن ۽ اشارن سان محدود ٿيل نه آهي اهو اسانجي

* ”شاه جو چوند ڪلام“ جي مهاڳ کان - فتح چنڊ واسواڻي

② پارٽواسي هفتبرار (بهڳي) ۲۱ جولاءِ ۱۹۶۳ - صفحو ۳.

× هندواسي (بهڳي) ۱۰ اپريل ۱۹۶۰.

قوم کي ٻار ٿي سسڪرائي، سان ڳنڍيل لاءِ هڪ ڪڙي ۽
 ٻيو ڌنڌو ڇاڪاڻ ته مدجهس جي اشارا ۽ حوالا
 ڏنل آهن سي ڀارت جي ويدانت، فيلسوفي ۽ ويدانتڪ
 سسڪرائي جا آهن. ”جو ڪجهه شري اجواڻي ۽ شاد
 بابت لکيو آهي اها ساڳي حقيقت سچل سان پڻ لاڳو
 آهي. هونءِ به ڪنهن ساهتيڪار جي سرهشتا (مهانتا)
 جو اڀياد فقط ان جي وچ ۾ ئي نه بلڪه ان جو اثر به
 آهي. اسين ڏسنداسين ته شري تلسيداس، لوڪ نائڪ
 جو ڪار، ”شري رام چرت مانس“ (رامايت) دوارا
 ڪيو، ۽ ڏوڪر به ان کان متاثر ٿي ڪوئي به ليلي-
 ميمو پڙهڻ تي ٿورو ليکڻ ڌرم، نيتي ۽ مريدان جي ڳڻاڌارا
 وهڻ لڳي تنهن ئي ساميءَ جي شاوڪن ڪارڻ به ٿيو.
 ساميءَ جا شاوڪ (رنگستان پر پياس ۽ آساف کان هڪڪندڙ
 پرمشان پراڻين واسطي اهرت ڪند (آب ڪوثر) ثابت
 ٿيا. ساميءَ جي شاوڪن ۾ ڪٽ ايندو، گرواڻي، شرمند
 ڀڳوت گيتا ۽ پراڻن جا حوالا ڏنا ويا آهن. هن ڌرم جي
 پنهنجن رهن ۾ هين مان - مهان، ۽ انهن مان لڪل اليڪ
 پڻن جي ڪلياڻ ڪاري آءِوان کي ڪٿي، اهو وواچن
 (چند چاڻ) ڪري پوسهر ميل ملاهر وار آهي. ڏسو شاه
 لطيف چوي ٿو: ”عقل - مت ۽ شرم، ٽيئي نهين ٺهڙا“
 ٿڌهن سامي هڪدم عقل کي ٽر جهڻ ڏهندي چوي ٿو-
 ”عقل ۽ عشق، ٻئي ٻئي ڀري ڀري جا.“ مطلب ته ساڌڪ

طالب ۽ چڱياسوءَ واسطي عشق سان گڏ عقل به لازمي
 ۽ ٻڌڻ آهي، ڇاڪاڻ ته موروکي ڏي نه ڪجهه ۽ هر ڀاڱي ٻوڏو
 ٿي نه آهي. شاه اندو وشواس جي سکيا ڏيندي چوي
 ٿو ”وسهه انهيءَ واپس آئي، جهڙن دعوت ڪئي ڏاڏا“
 همطريق وارا، وجهه نه ڏيندي واپس ۾.“ مطلب ته ڪاٺ
 واسطي وڃڻي وڃ چاهي ڪا به ڇهر موجود نه هجي.
 الله تعاليٰ ۾ وشواس رک ته هو سڀ ڪجهه موجود
 ڪري ڏيندو. اهڙي غلط ڳالهه جو ڪنهن ڪندي سامي
 چوي ٿو ”ان پاڻيءَ جي نانو سان، اڄ بک ڪين لهي،
 نگر ٻوڏي ڪين ڪو، بنا پنڌ ڪئي.“ وغيره، سامي
 ان سلسلہ ۾ وڌيڪه هڻن به چوي ٿو - ”سامي سڀ جو
 ڏاڏو آهي پرمارت ٻڌهجو.“ سچ به آهي ته -

अहय मे नहि सिद्धांति कार्यं जिन भवाथे

يعني آدم ڪرڻ سان ئي ڪار به ڪانه ٿيندو آهي
 ۽ نه ڪه موروڪ (ڪاميا) ڪرڻ سان. ان طرح اسين
 ڏسنداسين ته جتي سنڌي اسلامي صوفين قرآن جي
 بنياد تي ٻيل ڳهان ۽ ڪرم هڻڻ ڳالهه ڪي ٿاڻو آهي
 اتي سامي ڳهان، ۽ ڪرم جو مهڻو قلمبند ڪري
 عوام جي اڳيان رکيو آهي. وشو ڪلهيڙ جي ڪاميا
 سندس شلوڪن سان ظاهر آهي. جهڙن شاه سچل دڳ
 مسلمانن کي مخاطب ٿي سڀ ڪجهه ٻڌو آهي، سامي
 ائين نه ڪيو آهي.

سڄل جو جهون ڪاريءَ شعر جو اثر - سڄل

جي ڪاٺ سڏاڻا جو اثر جيڪو پيو ان ڪي ڪاٺ
ڪاري جي نه سگهيو. ان جي ڪاٺ ڪڙو گهٽو، اهو
غيرو صوفي سميت بطبي عشق جا مزا وٺڻ لڳو. لنگا
به لاهوئي سڏائڻ لڳا. اهڙا مثال سنڌ جي ڳوان ۽ شهرن
۾ عام نظر اچڻ لڳا.

بيدل - بيڪس جو اگهاڙو عشق - نام نهاد

صوفي شاعرن ۽ درويشن بیدل ۽ بيڪس جهڙن جا
مثال ان جو ثبوت آهن. بیدل جي صوفي شش شري
گدوئل هر جاڻي جي لفظن ۾ - ”بيدل ۽ بيڪس کي
عشق جا اوتار ڪونهي نه نيڪ ٿيندو. ڇاڪاڻ جو هنن
جي ڏانهن ۾ عشق جي لهر ايترو نه زور ورتو جو روڙي
جو نندو وڏو عشق ڪرڻ لڳو. جنهن جو نتيجو سنڌ
نه ٿيو. جو ڪهڙا نه فقط حسن پرستيءَ جي لهر ۽ ان
جي ڪهڙن خرابين ۾ لڙهي ويا ۽ عشق جو سمند پار
ڪري نه سگهيا. اها عشق جي لهر سنڌ ۾ سڄل سائينءَ
سرمست درازن واري شروع ڪئي هئي پر بیدل ۽
بيڪس ان کي چڙهي ٽي آندو.“

اخلاقي ڪيترن عشق جيڪا اولهه ڪئي اها انهن
عاشقن جي مراد جي مڪان تي لکري شبد چتر روپ
۾ هر اڪه جي اڳيان ظاهر آهي. ليڪن انهن صاحبن،
سڄل جي عيوضين جو تصرف ڇا هئو. ان جو به ٿورو

جائزو وٺڻ چڱائي. بيدل صاحب ڪيئن قرآن جي آيت
پيش ڪندي وڏي فخر ۽ نراڇتا سان مسلمان ٿيڻ لاءِ
ڪوٺ ڪري ٿو اهو ڏسو.

”الا الله اثبات ڪر، اهو ئي ايمان،

”وانت الموجود تي الدارين“ مع ٿي مسلمان!“

بيدل ڪليو ڪلام صاف لفظن ۾ چوي ٿو ته ”آلي
انا الله، مسلمان ٿي مان ٿو“ مطلب صاف اٿس.
* شارڪ شڪ ڪندي مسلمان ٿي معنيٰ (اوج دوجو) حاصل
ڪر ۽ انا الله چو. ڇاڪاڻ ته قرآن جي آيت هن ڳالهه
جي تائيد ڪري ٿي. ته جيڪو اهو ڪندو سو مهانتا
ڪي حاصل ڪندو. ان لاءِ هو پڌري پٺ چوي ٿو ته
اڄ ۽ اڳي مسلمان ٿي ۽ الله جي وٽ واپسي طاقت
۾ وڌواس وڌو. بيدل جي اصل مذهب باب ۱۰ سندس
ٽي شش جي زباني آهي - ٻئي ٻئي ۽ پٺ ذات جا
فرشتي ۽ مذهب جا حشي هئا ۽ جيتوڻيڪ ست
الجماعت ۾ رهندا هئا تڏهن به ڪڏهن ڪڏهن سندن
روش شيمن جهڙي معلوم ٿيندي هئي. ٻئي فادري

* دهران بيدل بيڪس - صفحو ۷۹-۵۱.

● شارڪ چيو ويٺو آهي مشرڪ ڪي. جنهن جو
هڪ الله کان سواءِ ٻين دهرن - ديوتائن ۾ به وڌواس هجي.
معنيٰ جيڪو ”ٻيو دهر“ وادي هجي. ۽ اهو صاف
آهي ته اشارو هندن ڏانهن آهي. (ليڪ).

طريقي جا صوفي هئا.

مذهب بابت خود بيدل چوي ٿو X - ”آئون شيعي آهيان، ليڪن شيعن والگر خليفن جي خلاف نه آهيان، مان سني آهيان پر فاتح ۽ والي ال ولايت حضرت عاڻي جي ٻين خليفن تي فضيلت جو قائل آهيان جو اهي سنيئي حضرت مومن ۽ پاڪ ٿن هئا.“

اها ئي سندس خود زباني. شري گدومل هرجاڻي سندس بابت وڌيڪ اجهو هيئن ٿو چوي - ”اهي اهو معاويہ کي دوست ٿيو رکي چاڪاڻ نه هو خدا ۽ سندس پوئلڳن پنڃ ٿن جو دشمن هو. اهڙي لڙند ۽ سندس دم تي لعنت ڪري ٿو. ۽ هن جو وطن دوزخ آهي لڙڪ آهي. جيڪو ماڻهو انهيءَ عقيدتي کان منڪر رهي ٿو ته بيدل سائين فرمائين ٿا ته رب ۽ ان سان راضي ٿيو رهي. مذهب جي مٿئين عقيدتي تي اعتبار، آئيندي فقير بيدل مهرم جي مهني ۾ ماتم ڪندا هئا...!“ شري گدومل ان جي ثبوت طور بيدل جو ڀارسي نظم مثال طور پيش ڪيو آهي؟

سچل جي هڪ بيت مان پڻ ساڳيو وشواس جهاکي رهيو آهي ۽ تصوف هڏڪيون کائيندو نظر اچي رهيو آهي. سچل چوي ٿو -

”پنڃ ٿن پاڪ حمايت هيڏي، حسن حسين امام،

بخشش کردن، عشقانِ لي وي، جنتِ جاء مقام.
 سچل جا پنج تن آهن: حضرت محمد، علي، فاطما
 حسن و حسين. سچل کي سرڳ، (جنت) ۾ جاء کهي اهر
 سندس شعر مان ظاهر آهي. جاء وٺي ڏٺو وارا پنج
 پاڪ تن آهن. بادِ رکٽ گهرجي ۽ اسلامي دنيا ۾ انهن
 جو اهو ساڳيو درجو آهي جهڙو هندو ۽ موعبد ۽ بدجن
 امر آسمانن جو ٻڌ آهي. جن ۾ هندوان، اشوٽاما ۽ ٻيهر
 وغيره اچي وڃن ٿا. ليڪن سڀني عذاب ڦٽو وڌيڪي
 تن تي سهرائيندا رهن ٿا. اسلام جي عقيدت ۽ مذهبي
 عشق ان مان چڱي ريت بتر ٿي وڃي ٿي. ڪو ڏانهن
 نه ڏسي سگهندو آهي ۽ اها رالي ٻانهن چڱي!

هتي شري گدومل هر چاڻي ۽ ڇي ٿي سڄي، اتي
 صديق ٻا مطلب پرستيءَ کي صاف ڪرڻ ۽ لازمي آهي.
 هو سچو دهران بيدل ۽ بيڪس جي پوءِ ڪا به لکي
 ٿو نه بيدل پنهنجو ڪلام ڇپائڻ کان ۽ گڏ ڪري رکڻ
 کان منع ڪئي هئي. کيس اهر پسند نه هئو نه سندس
 ڪلام عام ماڻهن جي هٿ چڙهي. ان لاءِ شري گدومل
 ماڻهن کي ڪم عئل ۽ قيد تهم چوي ٿو. ساڳي وقت
 پاڻ ئي باسي ٿو نه بيدل پنهنجي ڪلام جو سنگره خود
 پاڻ ڪيو هئو. ان سنگره کيل جلد (دستخط) ٿي نه
 وڃو دستخط (صحيح) ڪئي هئائين ليڪن مهر ڀڙ
 لکائي هئائين. گدومل جي گفتن مان ئي ڳجهه جو ڳجهه.

جهاد ڪي رهند. ان ڪري وڌيڪ واپار ڪرڻ اچائي آهي.
 ان سببي ۾ بديل پنهنجي سڪيا، عمل، نسل ۽ ويچار
 ڌارا ثابت نه ٿي سگهيون. لڳن ڀڳ پنهنجي زندگيءَ
 تي ڪيترن گهٽتائن جو به ذڪر ڪيو آهي.

درويشيءَ جو دمپ اتي خود ڪشي ڪندو نظر
 اچي پيو. باقي عقيدت سو نه اسلام تي ايمان آڻڻ واري
 ڳالهه آهي. هونءَ به ايمان تي اسلام ڏکي به
 نه ٿو سگهي. ان طرح انڌو شواس جي بنياد تي ئي
 صوفي مت جي عمارت ٻيٺل آهي. اهوئي ڪارڻ آهي
 جو هر شهر ۾ هر هنڌ ڊايل ۽ ٽرڪ جو اٿاڻ، شخصي
 پوڄا ۽ فضول ٻڌي جي ئي جهلڪ نظر پئي اچي.

سچل کانپوءِ ما سمدس وقت ۾ مڃتائن، وشواسن، بغل
 ٺوڪ نعرن ۽ آچار ۾ ڪنهن به قسم جو فرق ڏسڻ ۾
 نه اچي. يعني ٻيٺل پاڻي جو ڊبر هر زمان ۾ هڪجهڙو
 پيو پسڻي مطلب ته نالو تصوف، ڪم اسلام جو پرچار!
 ٻارمڪ چنڊ ڇاڻ ڪندي ڏٺو ويٺو ته سنڌ ۾ اهڙن
 صوفين جا ٻه فرقا نظر ايندا. ۽ پنهين جا ڪم به ان
 موجب ڏسڻ ۾ ايندا. فرقا آهن - (۱) ڪٿر سني فرقو.
 (۲) شيعا فرقو. زور زبردستي، لب لالچ ۽ لادار جي
 ڌار ڏيکاري حڪومت جي طاقت دوارا اسلام جو ڪارو
 وڌائڻ پهرئين جو ۽ انڌو شواس، ٻر سهر سهرڪ، ميل -
 مپلاپ، سنگيت مهفل، دعا سلام ۽ فرابي پيار دوارا

ساڳيو ڪم ڪرڻ - ٻئي ترقي جو ڪم هو.

پهرئين گروهه ۾ مولدي، آخوند ۽ خليفه اچي ويٺن ٿا.
ٻئي گروهه (ٽولي) ۾ صوفي لاکوفي ڪرناٺ وارا ڀرمار
مارگي (عاشق) ڀرجارڪ ٺا سبت، فٿير گادي نشين پير
وغیره اچي ويا ٿي. ٻنهي گروهن جو مقصد، خواهش ۽
ڪم ساڳيو هئو. ٻنهي گروهن جي شريعت ۽ طريقن جو
روپ به ساڳيو هئو. فرق وڏو اندرو هو جو پهرين فرقو
ڌار دستي ڪرڻ ڪري ٺهرايو هو. ٻيو فرقو مک ڌاري
(شهران - ڪلام) ڪرڻ هئو سماج کي لڙڪه هو.
ڪيئن به، رنگين ملب ۽ ڏاڪڻ ڏوڪو به ڪن جي
ڌار پائيءَ جو ڪارڻ بڻجي رهيو هو. ڏاڍي ۽ دماغي طرح
ٽڪل انسان کي گهڙيون سنگيت محفل ۽ ساد وائوڙ
۾ واهي غم ۽ چمتائين کان چونڪارو پائي پئي سگهيا.
 باقي زندگي جيئن واسطي گهريل گمان ۽ ڪلا جڏهن
اسلام جي ڪنهن به ڪتاب ۾ ڪانڌ آهي ته
صوفين جي اوائين ۾ ڪيئن نظر ايندا.

عجب اچار نرالا نظارا - صوفين جي اسٽائن،
مٿامن، مزاون ۽ درگاهن خواد مسجدن ۾ وڃو مڙهائي
هڪ نظارو نظر ايندو. جيڏانهن نهارو ٿيڏانهن وڌو -
نماز - بوسه بازي - پاڪر - شڪر - چٻڙ - چٻڙ. قبر وٽ جهاز
قوڪ دعا سلام سان گڏ پير مرشد عربي ٺا الهادي ولس
وڃي ۾ ترجمان نظر ايندو. عالمي جي مير محمد جي

نالي جي باڪار ٻيئي ٻولدي. عشق الاهي جي اوت
 بر شهل ۽ سلسڪار ٻوڙان پساد ڪٽندا نظر اهندا. مسلمانن
 جي ملڪ جي جهاک ۽ جنت نشينيءَ جي ذهيت جو
 نما نظر اهندو.

همن جي هيبتا - گرفتاري زندگي بي دلي
 اداسائي، نيتي ۽ لاپروسي نظر نما هوندي - وڏي
 پاشان جي ڪنن، ڏکڻ، ڏار هٿ ۽ سمجهه پر نه اهندڙ
 لفظن جي ٿوري وچندي ٻڌڻ ۾ اهندي.

ڳالهه ڳالهه ۾ الله. ميان جي نالي جي اچارڻ سان
 گڏ عشق عشق جا آواز ٻڌڻ ۾ اهندا. معشوق، مٿ - لڏا
 جي حسن و زيب جي جلدي چون چڙچاڻون هلي
 رهون هونداون.

مسلمان سڀ ڪجهه حائل ڪندا نظر اهندا. همدو
 سڀ ڪجهه وڃائي ٻه نون - نجس ۽ بي غيرتن وانگر
 ڪلها ڪڍائيندا ۽ هيندي هڻندا ڏسڻ ۾ اهندا. شيعه
 مذهب جي مٿ موجب سٺا سمجهه ۽ پڙهيل انسان ٻه
 پاڻ کي ”ڪتا“ سڏائيندا. هيڏانهن هوڏانهن ڇڪر
 ڏنائيندا ڏار اهندا. مرشد جي مڪمل ٻه ڪٽيڙ ۽ بي
 ڇاپ هر جا ڇاڻيل هوندي.

”هڪم پير جو، رضا الله جي“ هر هنڌ هڪ آواز
 پيو ٿو ۽ گڏوگڏ نظر اهندو جهاد جو عالم همدو ٻڌي
 جي خلاف ”ڪافر ۽ ڪفر“ لفظن جي روپ ۾ مشرڪ

پڻي سڳوڻي ٿو. ”سچل تصوف جي لباس ۾ پاشهور،
 نرالو شاعر هئو. سندس آدرش ۽ رهبري سنڌ ۾ عروفي
 اسلاميت جو سرچشمو، امنگ ۽ آساه جو مرڪز هئي.
 اها ڳالهه حقيقت آهي ته سندس هٿ ۾ لادار نه
 ليڪن الله ميان جي نالي جي تسبيح هئي. قرآن کان
 وڌيڪ اعتبار جوڳو ڪوئي ڪتاب سندس لاءِ نه هئو.
 ان ڪري هو پنهنجي اصول جي تائيد ۾ ان جا حوالا
 وڏي فخر سان ڏيندو. مثال:-

”تون ئي ٻڌندڙ، تون ئي ڏسندڙ شاهد آهي قرآن،
 ناهي شڪ گمان، سچو سائين هيڪڙو.“

المشور باب وڌيڪ ڪلهوڙا هن کان نرالي آهي، اها
 ڳالهه وسارڻ نه گهرجي. ڪنڊن واري ريت به سچل ساڳي
 اڀرائي آهي. البت ڳالهه چوڻ جو طريقو سڀ جو پنهنجو
 پنهنجو ٿئي ٿو. سچل جو به ائين آهي. چوي ٿو:-

”ٿورڙن لاءِ مناجات، نه پوڄاري پر ٿيڻ.“

اڀياس ڪندي ڏسبو ته سندس اهو چوڻ ڪهڙو
 نه غير علمي هئو. ڇاڪاڻ ته پاڻ قمرن (درگاهن) جي
 زيارت ڪرڻ ويندو هئو. مان کيس اسلام جو ڪٿر پڻي
 ۽ آدرش پيروي ڪندڙ سڏيو آهي. ان ۾ سندس مهانجا
 ساهل آهي. هونءِ به آدرش هيٺ زندگي به ڪا زندگي
 آهي؟ چاهي اها هندوءَ جي هجي چاهي مسلمان جي.
 سو ڌرم پالن کان مٿي ٻيو ڪجهه به ڪونهي. جيڪو

ٻار سان سڄو آهي اهو ئي ٻين سان سڄو ئي سگهندو آهي. ڇو خود سان وفادار ناهي، اهو ٻين سان ڪهڙي وفاداري ڏيکاري سگهندو. (هندو ئي پنهنجي دور سان غداري ڪندو آهي).

ان ڪري سڄل ڪي فرقي پرست سڏج ٿو، ان ڪي جنموني، هن مذهب جي پوري پوري ڪني آهي. ان ڪري کيس ”لامذهب“ سڏج ٿو ڏهرجي. پر هڪ سڄو مسلمان سڏج ٿو ڏهرجي. سڄل جي ڇيڻ ڪارڻ جو جائزو وٺندي اهو به صاف ڏسج ٿو اچي ٿو ته جتي جتي هو قرآن ۽ قرآني مذهب کان پاسيرو ئي آهن چڻن ڪري ٿو اتي اتي امانداريءَ سان ٻوڪ ٿاڙي، وجود وڃائي ڏنائين ٿو.

”اڻي ڪفر نه ڪو اسلام. آهي سمن کي سلام!“

انهن سڄي حقيقتن جي مدنظر اهو فرائض سان جڻي سگهجي ٿو ته سڄل جو درجو ڪلا جي لحاظ کان دلالت ۽ سامي ۽ ڪانور ۽ ليڪو وڃي ڏهرجي. باقي خالصي ۽ اسلامي پرچارڪ شاعر جي عيشهت پر سڄل واقع ۽ واپس جو نه آهي. ۽ سندس دور جو سندس وقت جي ٻين هڙلي صوفي يا اسلامي شاعرن جي ڀيٽ ۾ مٿاهون آهي. جهڙوڪ هن سندس دور ۾ هندن سان عقوبتون نه ٿيندڙ هجن ها ته سامي ۽ دلالت پر سندس والڪر ڌرمي ڪيترن ٻارن موڪي سگهن ها ۽ سڄل کي فقط هڪ

پرچارڪ ۽ مذهبي اڳواڻن کان وٺي ڪرڪي ۽ ڪرڪي نه سگهي
 ها. ليڪن اها سندس ڪوشش لاءِ هئي جو دولت
 جي زبان ٻڌي ۽ سامي جي گمناهي ۽ ڪارڻ هو
 ايترو آهري آيو.

سنڌ جي اسلامي حڪومت پڻ سندس ڇوڪر
 واسطي وردان مل هئي. جنهن جي سهارو سندس
 اهميت ۾ چار چوڪر لڳي ويا.

— سماپٽ —

سوانح ليکڪن جا ليکيل ليک

ڪتاب ۽ مخزن—ون

- ۱- سنڌي ساهتيءَ جو انھاس - ڊاڪٽر مريٽر جيتلي.
- ۲- سنڌ جي ادبي تاريخ - ڊاڪٽر پھريون -
ميان محمد صادق ميمڻ.
- ۳- عطر عروض - پروفيسر جهٽل ڀاونائي.
- ۴- سچل - (سنڌي ۽ ھندي) - شري ڪاھن آڏ وائي.
- ۵- مظلوم سنڌ - ڊاڪٽر ايم. آر. مائڊاسائي.
- ۶- سنڌي سھيتا - مھراج دوارڪا پرنسڊ شرم.
- ۷- سنڌي نثر نظم - سنڌي ٻا اجمير جو ڇپيل (جھونو).
- ۸- سنڌي ادبي گلشن - سنڌي ادبي بورڊ (ايجمير).
- ۹- سنڌي ڪتاب درجو VI - سنڌ سرڪار (۱۹۴۰)
ڌاري تعليم کاتي جو ڇپيل.
- ۱۰- ديوان بيدل بھڪس - گدومل ھرڃائي.
- ۱۱- شاد، سچل، سامي - نئين دنيا طرفان ڇپيل.
- ۱۲- شاه، سچل جا رسالا ۽ متفرق ڪلام ۽ ڪتاب.
- ۱۳- سامي ۽ جا ساوڪ - شري ناگراڻي ۽ جا گڏ ڪيل ۽ ٻيا.
- ۱۴- قرآن پڙهڻ (ھندي) - شري ڏور پڙڪڻ
(آر. سماج - رٿام جو پڙڪاشن)

- ۱۵- پدمابست جي ٻوٽا (هندي) -
- پندت رامچندر شڪل.
- ۱۶- تصوف - اٽوا صوفي مٽ (هندي) -
- چندر ٻائي ٻالدي.
- ۱۷- روهل جو ڪلام (هندي).
- ۱۸- دلچسپ جو ڪلام - (هتان هتان هڪ ڪيل)
- ۱۹- گهري ٻائي پٽ - (هندي) - آچار، رجدهش.
- ۲۰- شاه جو چوند ڪلام - فتحيه واسواڻي.
- ٻارٽواسي (هفتيوار) - (۲ جولاءِ ۱۹۶۳ع الڪ).
- هندواسي (هفتيوار بمبئي) -
- (اٺيڪ الڪ ۱۹۵۲ کان ۱۹۷۴ع ٽائين).
- مارواڻي : (ماهور احمدآباد).
- ليڪ، جن جي ليکن مان سهائتا ورتل آهي -
- ۱- سرو شري جهرامداس دولترام. ۲- ڊاڪٽر مولال
- جولواڻي. ۳- جهيل پرسرام. ۴- لالنگهه اجواڻي. ۵-
- جوهڙ مل هندوجا. ۶- ڪنگارام سهرامت. ۷- مولال ٻٽاڻي.
- ۸- ڊاڪٽر نارائڻ ٻارٽي. ۹- ڊاڪٽر پرسو گدواڻي. ۱۰-
- جگدهش لچاڻي. ۱۱- بلندو گاجرا. ۱۲- ليڪراج عزاز.
- مذڪور ليڪن جا ليڪ، مارواڻي، ٻارٽواسي ۽
- خاص طرح هندواسي ۾ جهيل آهن.

ها-سارام 'پښتو' جا ڇپايل مجموعا

○ اڻهار (ڊاڊلاگري) جهون واڳ. مجموعا خلاص آي چڪا آهن.

○ جهون واڳر - اڇي پٽي لات ۽ ڏاڍي ڏکڻي

ذات (مجموعا) - ڏراڻ - ڳراڻ - هاڻي راڻ

اڏوڻ - پٽي اڏوڻا وغيره. آي B A. جي اڏوڻ ۽

اڻي - مال واڻي - درسي ڪتابن طور اسلام آيل آهن.

● ڏاڍي ڏکڻي ذات ۽ روڻي ڇا - ڙي رات

(پراسر) ڳراڻ سرڪار جا اڏوڻا - به العام

حاصل آي چڪا آهن.

نوٽ: ” هندو جهون “ ڪوٺا سڳر. امام جلد خلاص

آي چڪو آهي.

ها-سارام پښتو جا ڪتاب هيٺين هندن کان

ولي سگهندا:

۱- پرمالند ها-سارام سرمد آي. ۱۲۶/۲۲، سبت ڪنور

ڪالولي، اڏوڻا-۶.

۲- شام وار ڪهاڻي، ڪوٺا پرنسپل، پراسر،

- ۳۸۲۳۴۵ - احمد آباد.

۳- چڱدش اوڪ ٺاهو (ارڪ - هار)

مٿن ادار، آلهه-سڳر-۲۲۱۰۰۲.

شري پنهان جون رچناگون

○ اچي پنهان لات - - دراشتر - درادر - پنهان - طارمان
سال ۸۱ کان اي - اي جي اهرام سال واسطي
درسي طار مظرر لمل.

○ هيون راڳم - خلاص لمل

○ اهرار - درادر - خلاص لمل

○ ڏاڍي ڏکڻي لات - اهرام ڪتاب

○ روڻي چڙي رات - اظم - د - مخط (اهرام ڪتاب)

○ اڌ ٽم ڳايون - اهرام ڪولائون

(اچي مهور ما جلد چوڻي رهيا آهن.)

○ سورن هاڻي سنڌڙي - سنڌڙي جا گيت

○ ڀاڳم ڀاوت - اهرام جي - اهرام ۽ شهيدن جون

ڪرم ڪولائون

○ پنهان نالي - راشتر، ڪولائون/شري مهور

○ دهار ڏي - چار ڪند ڪاوي.

○ سچل - ڪرچمال ڪ لهردي مهورن - (طار لمل)

○ ويچار ڌارا - مهورن - اچي جلد - اڌرو

۱- شاه جي فلسفي اچي لهردي مهورن.

۲- ساهتي ڪ مهورن.

۳- ڌار ڪ ۽ سماجڪ روشن اچي مهورن.

نالو : صاحب خان ميراثي

ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراثي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو، تعلقو

رتوديرو، ضلعو لاڙڪاڻو.

حال انڊريس : غريب آباد محلہ

نئون ديرو، تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

ان ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائرسهس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجهارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) ان مڪمل

موبائل نمبر : 3919786 – 0344

0300 – 3404488

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميراثي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488